

Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a

Gökhan Erdem*

Özet

Bu makalede Lübnan Şii siyasi hareketinin doğuşu, örgütlenişi ve EMEL ve Hizbullah örgütlerinin ortaya çıkışında rol oynayan temel dinamikler ele alınmıştır. Lübnan'da Şii nüfus yüzyıllardan beri yaşamasına rağmen bu unsurun siyasi bir aktör haline gelmesi 20. yüzyılda mümkün oldu. Lübnan'daki Fransız yönetimi Şiiilerin siyasi ve sosyal bir bileşen olmalarını sağladıysa da, Şii nüfusun beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Şii siyasi hareketinin doğuşunda Lübnan siyasi ve ekonomik yaşamındaki eşitsizlikler etkili oldu. Artan nüfus, kentlere göç, sınıfsal değişim gibi dinamikler Şii siyasi hareketinin doğuşunda büyük rol oynadı. Dönemin konjonktürü çerçevesinde Dünya'daki ve Ortadoğu'daki sosyalist hareketlerden etkilenen Şiiiler sol-protest ideolojii mezhepsel mağduriyetlerini ifade etmekte kullandılar. İmam Sadr'ın liderliğı sınıfsal tepkinin Şii sembolizmiyle birleştirilmesinde önemli bir rol oynadı. EMEL hareketi de işte bu çerçevede ortaya çıktı. EMEL İç savaş şartlarında hemen askeri bir nitelik kazandı ve çok önemli bir aktör haline geldi. Şiiilerin tamamına yakını tarafından desteklenen EMEL içinde 1970'lerin sonlarından itibaren fikir ayrılıkları ortaya çıktı. İkinci Soğuk Savaş'ın başlaması, Arap milliyetçiliğı ve sosyalizminin girdiğı kriz, İran İslam Devrimi, Filistin meselesi, İsrail'in Lübnan'ı işgali gibi faktörler önce EMEL'in bölünmesinde sonrasında ise Hizbullah'ın ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Ortadoğu, Lübnan, Şiiilik, EMEL, Hizbullah

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
gerdem@politics.ankara.edu.tr
(orcid.org/0000-0002-9038-4909)
Makale geliş tarihi : 20.02.2018
Makale kabul tarihi : 28.03.2018

The Evolution of the Shiite Political Movement: From AMAL to Hezbollah

Abstract

This article addresses the emergence of the Shiite political movement in Lebanon, its organization process and the essential dynamics that played a role in the emergence of AMAL and Hezbollah organizations. Even though a Shiite population has existed in Lebanon for hundreds of years, it managed to become a political actor only in the 20th century. The French administration in Lebanon provided that the Shiites became a political and social component in the society, but nevertheless the developments were far from meeting the expectations of the Shiite population. Inequalities in the political and economic life in Lebanon played an important role in the emergence of the Shiite political movement. Dynamics such as the increasing population, immigration towards urban areas and class changes did play a significant role in the emergence of the Shiite political movement. The Shiites, who were influenced by the socialist movements in the world and Middle East within the cyclical framework of that period, used the left-protest ideology to express the unjust treatment in their sectarian faith. The leadership of Imam Sadr played an important role in uniting the class reaction with the Shiite symbolism. The AMAL movement emerged in such circumstances. The AMAL movement rapidly assumed a military characteristic under the conditions prevailing in the Civil War and became a significant actor. Beginning from the end of the 1970s, differences of opinion came into the picture within AMAL which was supported by all the Shiites. Factors such as the breakout of the Second Cold War, the crisis experienced within the Arab national movement and Socialism, the Islamic revolution in Iran, the Palestine problem, occupation of Lebanon by Israel played an important role first in the division of AMAL and later in the emergence of Hezbollah.

Keywords

Middle East, Lebanon, Shia, AMAL, Hezbollah

Giriş

Sahip olduğu etnik, mezhepsel ve kültürel zenginliğiyle Ortadoğu'nun adeta küçük bir prototipi/modeli olan Lübnan, bu özelliğiyle gene Ortadoğu siyasetinin gelişimini anlamak açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da gelişen her siyasal/toplumsal hareket Lübnan'da da akisler yaratmış, bunun da ötesinde ülke "Ortadoğululaşmak" olgusunun en önemli özelliklerinden biri olan etnik ve mezhepsel çatışma ve bölünmelerle yaklaşık 15 yıl süren bir iç savaşa sürüklenmiştir. Ülke ayrıca bölgesel ve küresel aktörlerin dolaylı ve doğrudan müdahalelerine maruz kalmıştır.

Lübnan'ı akademik olarak ilgi çekici yapan bir başka olgu da, siyasal ve sosyal sisteminin dayandığı mezhepçi yapıdır. Lübnan siyasal sistemi dinsel/mezhepsel aidiyetler ve bu bağlamda ortaya çıkan kimlikler çerçevesinde işlemektedir, üstelik bu durum anayasa ve anayasal belgelerde de hukuki bir çerçeveye oturtulmuştur. 19. yüzyılda temelleri Dağlık Lübnan döneminde atılan bu yapı 20. yüzyılda Büyük Lübnan kurulduğunda da aynen sürdürülmüştür. Özünde ülkedeki Hristiyan unsurların egemenliğini sürdürmek için geliştirilen modelde, 20. yüzyılda Sünni Müslümanlar da ülkedeki ikinci büyük ortak olarak sisteme entegre edilmiştir. Nitekim 1943'te ilan edilen ve Anayasa ile birlikte modern Lübnan'ın kurucu belgelerinden biri olan Ulusal Pakt, Hristiyan (özellikle Maruni) –Sünni Müslüman ortaklığının sonucudur.

Her ne kadar ülkedeki Maruniler ve Sünniler dışındaki tüm unsurlara siyasal sistemde ve idari mekanizmada yer verilmiş olsa da, sekteryen anlayış Hristiyan unsurların Sünnilerle işbirliği halinde hakimiyetlerini sürdürmeleri kaygısını içinde barındırmaktaydı. Siyasal ve idari sistemi kontrolü altında tutan bu ittifak aynı zamanda ekonomik alanda da egemendi. II. Dünya Savaşı sonrasında Lübnan'ın girdiği sosyo-ekonomik dönüşüm geleneksel ilişkileri ortadan kaldırarak, modernleşme dinamiklerini devreye sokacaktır. Modernleşme süreci "arkaik" Lübnan siyasal sisteminde değişim yanlısı talepleri ve hareketleri ortaya çıkaracaktır. Değişim talebini dile getiren en önemli toplumsal güçlerden biri de Şii unsur olacaktır.

Bu makalede, Lübnan Şii hareketinin doğuşunun, gelişiminin ve dönüşümünün tarihsel, sosyal ve siyasal boyutları incelenmeye çalışılacaktır. Lübnan Şiiiliğinin hangi içsel ve dışsal dinamiklerle önce bir dinsel örgütlenmeye (Yüksek Şii İslam Konseyi) sonrasında bir sosyal ve siyasal örgütlenmeye (Mahrumlar Hareketi) nihayetinde ise iç savaşın en önemli aktörlerinden biri

haline gelecek EMEL’le siyasal ve askeri bir örgütlenmeye dönüştüğü analiz edilmeye çalışılacaktır. Sonrasında ise söz konusu örgütlenmenin hangi etmenler çerçevesinde içinden çok farklı yeni bir örgütlenmeyi (Hizbullah) doğurduğu irdelenecektir.

Osmanlı Egemenliğinden Bağımsızlığa Lübnan

Bölgenin Osmanlı egemenliğine girişi 1516’da Sultan II. Selim dönemindeki Mercidabık Savaşı’ndan sonra oldu. Osmanlı egemenliği sonrasında bölgenin yönetimi Dürzi Maan ailesine verildi ve Maan ailesi diğer tüm dini gruplara ve onları kontrol eden toprak sahibi ailelere hâkimiyetini kabul ettirdi. 18. yüzyıl başında ise büyük Dürzi ayaklanması nedeniyle emirlik Maan hanedanından alınarak Maruni Şibab ailesine verildi. Böylece Marunilerin gücü daha da artmaya başladı.¹

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için olduğu kadar Lübnan için de bir değişim yüzyılı oldu. Söz konusu yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası kapitalizme açılma süreci içinde özellikle Beyrut merkezli bir Hristiyan burjuvazi doğdu. Bu sınıf özellikle Fransa tarafından politik olarak desteklenmiş ve Batılı güçler tarafından Babıali’ye yapılan baskıların da etkisiyle zamanla yerel iktidarın en önemli unsuru haline gelmiştir. Fakat bu durum dinsel/mezhepsel gruplar arasındaki geleneksel dengeleri bozdu ve Marunilerle Dürziler arasındaki gerilim arttı.² Üstelik asi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa vasıtasıyla bölgenin kontrolünü bir süre elinde tutması statükonun bozulmasını daha da hızlandırdı. 1840’da Mısır kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından, Babıali’nin bölgeyi doğrudan kontrol etmek için Ömer Paşa’yı vali olarak ataması 300 yıllık özerkliğin sona ermesi anlamına gelmekteydi. Bu duruma tepki gösteren bölgedeki geleneksel elitler isyan ettiler ve destek almak için Batılı güçlere başvurular. İngiltere ve Fransa’nın devreye girmesiyle Babıali geri adım atmak zorunda kaldı ve 1844’de mutasarrıflık yönetimi getirildi. Yeni düzenlemeye göre, Dağlık Lübnan Sayda Valisi’ne bağlı biri Maruni diğeri ise Dürzi iki kaymakam tarafından idare edilecekti.³ Fakat uygulamada Maruniler ve Dürziler arasında büyük gerginlikler yaşandı. 1845 sonlarında özellikle Fransa’nın askeri müdahale tehdidi

¹ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, London, Pluto Press, 2007, s. 3-9.

² Kamal S. Salibi, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered*, London, I. B. Tauris, 1988, s. 16.

³ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I., Ankara, TTK Yayınları, yy., s. 210-212.

sonucunda mutasarrıflık sistemi yeniden yapılandırıldı ve her bir kaymakamın altında 10'ar üyeden oluşan, idari ve mali yetkileri olan bir meclis teşkil edildi. Meclislerde 4 Müslüman üyeye karşı 6 Hristiyan üyelik bir çoğunluk olacaktı. 1850 yılında çıkarılan yeni bir nizamnameyle uygulama son haline getirildi ve sorun kısa bir süreliğine çözüldü.⁴

Fakat bu düzenleme de bölgedeki gerilimi azaltmaya yetmeyecekti. Özellikle Maruniler ve Dürziler arasındaki güç mücadelesi ve Fransa ile İngiltere'nin bölge üzerindeki ekonomik ve siyasi etkilerini daha da arttırmaları 1854'den itibaren sorunun çok daha şiddetli bir biçimde kendini göstermesine neden oldu. Dürzilerin Marunilere yönelik saldırıları bölgedeki Osmanlı idaresi tarafından bir türlü önlenemedi ve suçlular cezalandırılmadı. Bir süre sonra saldırılar Suriye'ye de sıçradı. İngiltere ve Fransa'nın da baskılarıyla daha etkin bir biçimde harekete geçmek zorunda kalan Babıali, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı olağanüstü yetkili olarak isyan bölgesine gönderdi. Fuad Paşa bu görevi başarıyla yerine getirerek bir yandan durumu yatıştırırken bir yandan da sorumluların yakalanarak cezalandırılmasını sağladı. Tam bu sırada Toulon'dan yola çıkan bir Fransız askeri kuvveti 1860 Ağustosunda Beyrut'ta karaya çıktı ve Maruniler tarafından sevinçle karşılandı. Fransa'nın doğrudan askeri müdahalesi sorunun çözümünü hızlandırdı.⁵ Görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Lübnan'a yeni bir idare tarzı getiren "Lübnan Nizamnamesi" 9 Haziran 1861'de imzalandı. Nizamname'ye göre Dağlık Lübnan (*Cebel-i Lübnan*)'ın idaresi Babıali tarafından seçilecek İstanbul'a bağlı bir Hristiyan mutasarrıf tarafından yürütülecekti. Merkezi bir idare meclisi oluşturulacak; üyelerinin ikisi Maruni, ikisi Dürzi, ikisi Katolik Rum, ikisi Ortodoks Rum, ikisi de Müslüman olacaktı. Bu nizamnameyle *Cebel-i Lübnan*'a siyasi, hukuki ve ekonomik açıdan tam bir özerlik verilmiş oldu.⁶

1861 Nizamnamesi bölgeye görece bir huzur getirmesinin yanı sıra Lübnan'daki siyasi ve idari teşkilatlanmanın ve dinsel grupların bu teşkilatlanma içindeki güç paylaşımının da temellerini attı. Özelde Maruni unsur genelde ise

⁴ Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 43, (2008), s. 140-147.

⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II., Ankara, TTK Yayınları, yy., s. 33-39. Lübnan bunalımının Osmanlı dış politikasındaki etkileri ve diplomatik temaslar için ayrıca bkz: Haluk Ülman, *1860 Lübnan Bunalımı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1963.

⁶ Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S.1, (2006), s. 171-181.

Hristiyan unsurlar (Maruni-Rum Katolik ve Rum Ortodoks) tarafından ele geçirilen siyasi güç, Batı kapitalizminin bölgede yayılmasına paralel olarak Hristiyan unsurların ekonomik ve sosyal olarak daha da güçlenmesini sağladı. Özellikle ipek ticaretinin hızla gelişmesi *Cebel-i Lübnan* ekonomisinin hızla büyümesine ve burjuvazinin palazlanmasına neden olacaktı.⁷ Öte yandan, ülkede 18. yüzyılda kurulmaya başlanan Batılı Hristiyan okulların daha da yaygınlaşması Hristiyan nüfusun entelektüel kapasitesinin yükselmesini sağlayacaktı.⁸

Bu çerçevede, bir yandan sosyo-ekonomik dönüşümün getirdiği bir modernleşme yaşanırken, paradoksal biçimde dinsel aidiyetler temelinde işleyen kozmopolit bir toplum varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Bu durum, 20. yüzyılda gerçekleşecek Lübnan'ın siyasi ve coğrafi genişlemesine paralel biçimde ortaya çıkacak dinsel/mezhepsel gruplar arasındaki sorunların da açık bir biçimde habercisiydi.

I. Dünya Savaşı Lübnan açısından yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Lübnan 1918 Eylülünde General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu tarafından işgal edildi, Ekim başında Beyrut'a çıkartma yapan Fransız birlikleri de işgale katıldılar. İşgal sürerken, 1920'de yapılan San Remo Konferansı'nda Lübnan'ın Suriye ile birlikte Fransız mandasına verilmesi kabul edildi.⁹ Böylece İngiltere ve Fransa arasında 1916'da Sykes-Picot Antlaşması ile belirlenen Ortadoğu'daki paylaşım revize edilerek resmileştirilmiş oluyordu.

Fransızlar Arap milliyetçilerinin Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını da kapsayan büyük bir Suriye kurulması yönündeki çağrılarına ve eylemlerine rağmen, manda yönetimi kurdukları toprakları idari olarak ayırma yönünde bir politika benimsediler. Fakat, *Cebel-i Lübnan* Suriye'yle birleştirilmezken, bazı diğer bölgelerin de Beyrut yönetimi altına alınması kararlaştırıldı. 1 Ağustos 1921'de Yüksek Komiser General Gauraud Büyük Lübnan'ın (*Le Grand Liban*) kurulmasını sağlayan düzenlemeyi açıkladı. Yapılan düzenlemeye göre *Cebel-i Lübnan*'ın sınırları genişletilerek Beyrut, Tripoli, Sidon ve Tire gibi sahil kentleri

⁷ Bu dönemde Fransız sermayesinin ülkeye girişi, Lübnan ekonomisindeki kapitalistleşme süreci ve etkileri için bkz: Kais Firro, "Silk and Agrarian Changes in Lebanon", *International Journal Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No:2, (May 1990), s. 151-169.

⁸ Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 60-61.

⁹ Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, New York, St. Martin's Press, 1965, s. 217.

hinterlandları ile birlikte ülkeye katılırken, doğudaki büyük Bekaa Vadisi de Büyük Lübnan'ın sınırları içine alındı.¹⁰

Lübnan Devleti'nin siyasi ve demografik temellerinin atıldığı bu düzenlemeyle Fransızlar yüzyıllardır hamiliklerini yaptıkları bölgedeki en önemli ticari ve siyasi ortakları olan Marunilerin büyük bir Suriye devleti içinde kalarak siyasi ve ekonomik güçlerini kaybetmemelerini sağlamış oldular. Fakat bu genişleme Dağlık Lübnan'ın demografik yapısını çok keskin bir biçimde değiştirmekteydi. Bekaa Vadisi ve güneydeki Tire kentinde nüfusun büyük oranı Şii'lerden oluşurken Tripoli, Beyrut ve Sidon'da Sünniler çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Fransızlar bu düzenlemeyle iki şey hedeflemişlerdi: Birincisi, ekonomik olarak yaşayabilecek ve bu çerçevede bağımsızlığını sürdürebilecek bir ülke yaratmaktı. Ülkenin ölçeğinin büyümesiyle ekonomik ve demografik kaynaklar önemli bir şekilde arttırılacaktı. İkincisi, ülkedeki temel ortakları olan Marunilerin gücünü dengelemek ve hakimiyetlerini sürdürmek için kendi desteklerine ihtiyaç duymalarını sürekli hale getirmektir.¹¹ Bu yeni durumun doğal yansıması, Lübnan'ın demografik yapısının tamamen değişerek Hristiyan-Müslüman nüfusunun hemen hemen dengelenmesi, bu bağlamda Hristiyan egemenliğinin demografik temellerinin ortadan kalkmasıydı.¹²

Manda yönetiminin oturtulduğu 1920-1926 yılları arasında Lübnan'daki gruplar arasında ülkenin geleceğinin nasıl şekillendirilmesi gerektiği yönünde yoğun tartışmalar yaşandı. Büyük çoğunlukla dinsel ve mezhepsel aidiyetler çerçevesinde yürütülen bu tartışmalarda her unsur kendi çıkarları ve beka kaygıları çerçevesinde fikirler ileri sürmekteydi. Örneğin; Maruniler egemen konumlarını sürdürmek isterken, Sünniler Hristiyan egemenliğinde yaşama hususunda derin kuşkulara sahiptiler. Maruniler Lübnan'ı bir Hristiyan yurdu olarak görmekte ve "yüzü Batı'ya dönük" bir ülke düşlemekteydiler. Sünniler

¹⁰ David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, New York, Henry Holt Company, 2001, s. 436-439. 1 Ağustos 1921 Düzenlemesi ile oluşturulan yeni Lübnan'ın yönetimi Gauraud tarafından atanan Binbaşı Traud'a verildi. Bölgedeki dinsel/mezhepsel unsurların katılımıyla bir Yönetim Komisyonu oluşturuldu. 15 üyeli bu komisyonun sadece 5'i Müslüman'dı. Müslümanların kitlesel protestoları sonucunda Gauraud yeni bir düzenlemeye gitmek zorunda kaldı. Komisyon; 6 Maruni, 3 Rum Ortodoks, 1 Rum Katolik, 1 Dürzi, 4 Sünni ve 2 Şii'den oluşan 17 üyeli hale getirildi. 1922'de ise Yönetim Komisyonu bir kısmı seçimle gelen Temsilciler Komisyonu'na dönüştürüldü. Müslümanların önemli bir kesimi bir süre seçimleri boykot etseler de, daha sonra temsil haklarını kullanmaya başladılar. Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 88.

¹¹ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s. 251.

¹² Ralph E. Crow, "Sectarianism in the Lebanese Political System", *The Journal of Politics*, Vol. 24, No:3, (August 1962), s. 490.

ise, Suriye'yle birleşmeyi istemekte ve yaşadıkları coğrafyayı Arap Dünyası'nın bir parçası olarak görmekteydiler.¹³

Fransızların Lübnan'ın bağımsız bir siyasal birim olarak var olması yönündeki politikaları 23 Mayıs 1926'da anayasanın kabulüyle kesinleşecektir. Ülke büyük "Lübnan Cumhuriyeti"ne dönüştürülerek, rejimin temel nitelikleri belirlenmiştir. Lübnan kişisel özgürlüklerin garanti altına alındığı siyasi ve hukuki eşitliğin kabul edildiği bir rejime sahip olurken bununla çelişir biçimde; Anayasa'nın 95. maddesinde belirtildiği üzere, hükümet görevleri ve idari mevkilerin dağılımında dinsel/mezhepsel bir dağılım öngörülmüştür. 9. maddede medeni hukuk alanı dinsel grupların kendi hukuk sistemlerine bırakılırken, 10. maddede her dini gruba genel sistemiyle çatışmamak kaydıyla kendi eğitim kurumlarını tesis etme hakkı veriliyordu.¹⁴ Görüldüğü gibi, 19. yüzyıldan beri süren mezhebe dayalı siyasal ve yönetsel temsil ilkesi aynı şekilde devam ettirilmiştir. Fransız politikası bir yandan Maruni/Hristiyan egemenliğini korumayı ve sağlaştırmayı hedeflerken, bir yandan da klasik "böl ve yönet" anlayışını uygulamaya sokmuştu. Fransızların mezheplere dayalı siyasal ve yönetsel temsili korumadaki kararlılığını, 1932 Mayıs'ında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Tripoli doğumlu bir Sünni olan Şeyh Muhammed El-Cisr'in adaylığının Yüksek Komiser Henri Ponsot tarafından Anayasa'nın askıya alınarak Meclis'in feshedilmesiyle önlenmesi gösterecektir.¹⁵

Fransızlarla yapılan manda rejiminin sona erdirilmesine yönelik görüşmelerin ardından 1943'de bağımsızlık ilan edildi. Bu ilan "iki kurucu metin" ile olacaktı. Bu metinlerden biri 1943'te kabul edilen anayasa iken, diğeri ise Maruni lider Bishara el-Huri ile Sünni lider Riad el-Sulh tarafından ilan edilen Ulusal Pakt (*Mithaq al Watanî*)'tı. Yeni anayasada mezhepçi anlayış aynı şekilde sürdürülürken, bu bağlamda yukarıda zikredilen 1926 Anayasası'nın maddeleri de aynen korundu. Aynı şekilde, Ulusal Pakt da mezhepçi siyasal ve idari temsilin Hristiyan ve Müslüman liderler tarafından açıkça onaylanması anlamına geliyordu. Pakt'la anayasada belirlenen mezhepçilik ilkesi çerçevesinde güç paylaşımının nasıl olacağı hususunda uzlaşmış oldu. Buna göre, Hristiyanlarla Müslümanlar arasında 6/5 oranı siyasi ve idari makamların paylaşımında esas alınacaktı ve üç önemli makamdan, cumhurbaşkanlığı

¹³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 251. Bu dönemde Lübnan ve Lübnanlı kimliği üzerindeki farklı görüşler için ayrıca bkz: Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 169-181.

¹⁴ Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 90.

¹⁵ *Ibid.*, s. 91.

Marunilere, başbakanlık Sünnilere, Meclis Başkanlığı ise –bir süre sonra- Şii'lere bırakılacaktı.¹⁶

Mezhepçi anlayış, Lübnan siyasal ve sosyal sisteminin işleyişinde etkileri devam eden bir olgudur. 1932 nüfus sayımı çerçevesinde ortaya çıkan nüfus oranlarını esas alarak ülkedeki siyasal ve yönetsel makamları dinsel/mezhepsel gruplara dağıtan bu sistem, esasen ülkedeki Hristiyan egemenliğinin korunması kaygısına dayanıyordu. Meclis'teki dağılım da söz konusu mezhepsel aidiyetler çerçevesinde şekillenecekti. 1968'de Lübnan Parlamentosu'ndaki sandalye dağılımı, 1926 Anayasası'yla ve 1943'teki Ulusal Pakt'la oluşturulan dinsel grupçuluğa dayalı siyasal temsili açıkça göstermektedir: 99 milletvekilliğinin 30'u Maruni, 20'si Sünni, 19'u Şii 11'i Rum Ortodoks, 6'sı Rum Katolik, 6'sı Dürzi, 4'ü Ermeni Ortodoks, 1'i Ermeni Katolik, 1'i Protestan ve 1'i ise diğer azınlıklara aitti.¹⁷ Benzer bir durum, ülkedeki önemli kamu görevlilerinin dağılımında da görülmektedir: 1955'te ülkedeki 111 önemli devlet memuriyetinin 45'i Maruniler'e, 31'i Sünniler'e, 13'ü Rum Ortodokslar'a, 10'u Rum Katolikler'e, 8'i ise Dürziler'e aitken sadece 4'ü Şii'lere aitti.¹⁸

Böylece, Lübnan'da anayasal bir çerçeveye oturtulan mezhepçi siyasal sistemle dinsel sekterleşme kesin bir nitelik kazanıyordu. Bu olgu, ülkede modern bir yurttaşlık bilincinin oluşumunu da, siyasal temsilin laik ve demokratik temellere dayanmasını da engellemekteydi. Nitekim, 1960'larda ülkedeki siyasi partilere bakıldığında çok önemli bir kısmının politik ya da sosyo-ekonomik saiklerle değil, dinsel grup saikleriyle kurulmuş ve faaliyet gösteren siyasal oluşumlar olduğu görülmektedir. Parlamento'da temsil edilen grupların çoğu geçici siyasal ittifaklar içinde yer almaktaydı. Bu mezhepsel olmayan geçici blokların bile neredeyse tamamı yine dinsel bir çerçeveye oturmaktaydı. Bishara el Huri'nin "Anayasal Bloğu", Edde ailesinin "Ulusal Bloğu" ve Camille Chamoun'un "Ulusal Liberal Partisi" gibi oluşumlar ideolojik bir cepheden çok Meclis'teki Hristiyan unsurların güç birliğini sağlayan oluşumlardı.¹⁹ Bunun dışında göze çarpan siyasal partilerin çoğu ise gene mezhepsel kimlikler çerçevesinde kurulmuş partilerdi. Maruni siyasal örgütlenmesi Pierre Cemayel tarafından kurulmuş olan "Kataeb" Partisi çerçevesinde oldu. Dinsel sekterliği sahip olduğu sol-popülist çizgisiyle aşmaya

¹⁶ *Ibid.*, s. 109-110.

¹⁷ Michael C. Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", *Comparative Politics*, Vol. 1, No:2, (January 1969), s. 251.

¹⁸ Crow, "Sectarianism in the Lebanese Political System", s. 510.

¹⁹ *Ibid.*, s. 497.

çalışan, Kemal Canbolat tarafından II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan "İlerlemeci Sosyalist Parti" ise Dürzilerin siyasal örgütlenmesi olma niteliğini her zaman koruyacaktı. Bunun dışında yer alan ve ideolojik ve sınıfsal bir örgütlenmenin sonucu olan partiler ise hayli zayıftı ve esasen Lübnan dışında Arap Dünyası'ndaki entelektüel gelişimin bir yansıması niteliğindedi. Geleneksel olmayan bu partiler; modernist bir milliyetçiliğe dayanan "Sosyal Milliyetçi Parti" (öncesinde Suriye Ulusal Partisi'ydi), Nasırcılığın yükselmesiyle özellikle kentli küçük burjuva Sünnilerin desteklediği "Baas Partisi" ve gene dar bir çevrede etkili olan yasadışı "Komünist Parti" idi.²⁰

Dinsel sekterliğin getirdiği en önemli olgulardan biri de, kamu yararı düşüncesinin çok zayıf bir biçimde gelişmesiydi. Bu durum da, Lübnan siyasetinde bölünmüş bir yurttaşlığa, düşük bir ulusal hissiyata, Arap dünyasından gelen etkilerin artışına neden olmaktaydı.²¹

Lübnan'da Şii Unsur

Lübnan'daki Şii unsurun kökenleri hayli eskiye gitmektedir. Lübnan Şiiilerine göre, ülkenin güneyindeki *Cebel Amil* bölgesi Dünya'daki ilk Şii toplumunun ortaya çıktığı bölgedir. Şu açıktır ki, Lübnan'da 10. yüzyılda güçlü bir Şii topluluk bulunmaktadır. Bu yüzyılda Halep'te egemenlik kuran Şii Hamdani Hanedanı ve sonrasında egemenliği bölgeye uzanan Mısır merkezli Şii Fatimi Halifeliği bölgedeki Şiiiliğin gücünü daha da arttırmıştır.²² Bölgedeki medreseler Şii mollaları yetiştiren önemli birer merkez olarak varlığını sürdürmüş, hatta 16. yüzyıl başında Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin İran'daki yoğun Şiileştirme faaliyetlerinde de önemli bir rol oynamıştır. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde "Şii Ulema"nın büyütülmesinde *Cebel Amil* önemli bir insan kaynağı oldu.²³ "*Amil*" olarak adlandırılan *Cebel Amil* kökenli ulema İran'da 12 İmamcı Şiiiliğin kurumsallaşmasında ve Şii düşüncesinin gelişiminde çok önemli katkılarda bulunmuşlardır.²⁴

²⁰ Hudson, "Democracy and Social Mobilization...", s. 257-258.

²¹ *Ibid.*, s. 248-249.

²² Albert Hourani, "From Jabal Abil to Persia", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 49., No:1, (1986), s. 133.

²³ *Ibid.*, s. 136-137.

²⁴ Bkz: Rula Jurdi Abisaab, "The Ulama of Jabal Amil in Safevid Iran, 1501-1736: Marginality, Migration and Social Change", *Iranian Studies*, Vol. 27, No:1-4, (1994), s. 103-122.

Bugünkü Lübnan'ın *Cebel Amil* dışında kuzey doğusundaki Bekaa Harmel bölgesine de yerleşen Şiiler Fatımi egemenliğinin yıkılmasından sonra Sünni hanedanların yönetimi altına girdiler. Önce Abbasiler ve Memluklar sonrasında ise Osmanlılar yüzlerce yıl Şii nüfusu kontrollerinde tuttular. Şiiler çok uzun dönem boyunca Osmanlı yönetim aygıtının ülkedeki yerel kolunun dışında kaldı.²⁵ Osmanlı döneminde Şiiler üzerindeki baskı zaman zaman arttı ve 18. yüzyılda Akka Valisi Ahmet Paşa döneminde olduğu gibi bu baskı ulemanın tutuklanmasına ve kitlesel kıyımlara kadar vardı. Bu dönemdeki Şii isyanları Babıalı ve Lübnan'daki yerel kolunun işbirliğiyle bastırıldı.²⁶ Şiiler ayrıca diğer gruplar ve etnik gruplar tarafından da dışlanmaktaydılar. 19. yüzyılın ortalarında bölgeyi ziyaret eden ünlü İngiliz diplomat David Urquhart'ın "sınıflandırılmayan adamlar" olarak nitelediği bölge Şiileri hakkındaki gözlemi dikkat çekicidir: "(Şii) Persler tarafından Arap olduklarından, (Sünni) Türkler ve Araplar tarafından Şii olduklarından nefret edilmektedirler".²⁷

Bölgede 19. yüzyılda yaşanan yukarıda belirtilen gelişmelerde Şiiler çok geri planda kaldılar ve oluşturulan yeni düzenin "en silik ve etkisiz aktörü" oldular. Bu yüzyıl sonlarında güçlenmeye başlayan Arap milliyetçiliği Şiiler arasında destek bulmaya başladı. Osmanlı egemenliğine karşı ortaya çıkan Arap milliyetçi örgütlenmelerine Şiiler de katıldılar. Fakat bu dönemde bağımsız bir Şii kimliği yoktu, Şiiler milliyetçilik çerçevesinde değişik Arap gruplarına katılmışlardı.²⁸

Bölgenin I. Dünya Savaşı sonrasında Fransız yönetimine girmesi ve sonrasındaki düzenlemeler Şii kitle tarafından ihtiyatla karşılandı. San Remo Konferansı sonrasında bölgede bir manda rejiminin kurulacağını anlaşılması üzerine, Nisan 1920'de önde gelen Şii önderlerin geniş çaplı katılımıyla "Vadi Hujayr Konferansı" yapıldı. Bu konferans tarihte ilk defa *Cebel Amil* Şiiliğinin bir politik topluluk olarak kendi geleceğini tartıştığı bir buluşma olması

²⁵ Amal Saad-Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization of the Lebanese Shi'a and the Emergence of Hizb'ullah," *Journal of Islamic Studies*, Vol.14, No:3, (2003), s. 278-279.

²⁶ Stefan Winter, *The Shites of Lebanon under Ottoman Rule 1516-1788*, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 164-174. Cezzar (kasap) Ahmet Paşa dönemi özellikle *Cebel Amil* bölgesindeki Şiilerin toplumsal hafızasında 20. yüzyılda bile çok önemli bir yere sahipti. Fouad Ajami, *The Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*, 2. Ed., Ithaca, Cornell University Press, 1986, s. 52-53.

²⁷ David Urquhart, *The Lebanon: A History and a Diary*, London, Thomas, Coutley Newby, 1860, s. 330'dan aktaran Fouad Ajami, *The Vanished Imam*, s. 56.

²⁸ Rami Siklawi, "The Social and Political Identities of the Shi'i Community in Lebanon", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 36, No:4, (Fall 2014), s. 281.

açısından dikkat çekiciydi.²⁹ Konferans'ta *Cebel Amil* bölgesinin büyük Suriye'nin bir parçası olarak kalması yönünde bir görüş benimsendi. Aslında Büyük Lübnan'ın oluşturulmasıyla yüzyıllardır süren Sünni egemenliğinin yıkılması doğal olarak Şiiler için olumlu olacaktı. *Cebel Amil* Şiileri'nin bölünme yönündeki endişelerinin temelinde ekonomik kaygılar vardı. Bölge ekonomik olarak Hayfa limanı ve Filistin'le ticari bağlara sahipti. Yine aynı şekilde Bekaa bölgesi de ekonomik olarak Şam'la bağlantılıydı. Şiiler geleneksel ticaret bağlarının kopmasından endişe etmekteydiler.³⁰

Söz konusu olumsuzluğa ve Fransız emperyalizmi Lübnan'da tarihsel ortağı olan Maruni unsur üzerinden kontrol ettiği bir ekonomik, siyasal ve idari yapı kurmuş olmasına rağmen, bu dönemde Şiiler Fatımi döneminin ardından yüzyıllar sonra ilk defa siyasal/hukuksal bir statü kazandılar. Fransız manda yönetimi 1926'da Şii unsuru bir dinsel grup olarak tanıdı ve kendi mahkemelerini kurmalarına izin verdi. Şiiler 1925'teki Dürzi isyanına da katılmamış ve Fransız yönetimine sadakatlerini bildirmişlerdi.³¹ Bu çerçevede, 1943'te bağımsız Lübnan'ın kurulmasını sağlayan Anayasa ve Ulusal Pakt Şiiler tarafından iyimser bir ihtiyatla karşılandı. Çünkü Maruni ve Sünni kontrolündeki yapı devam ettirilseye de, Şiiler Lübnan'ın üçüncü büyük dinsel grubu olarak kabul edilmişti. Maruni-Sünni ittifakıyla oluşturulan Ulusal Pakt'ta, cumhurbaşkanlığı Marunilere, başbakanlık ise Sünnilere bırakılmıştı. Dolayısıyla ülkenin nüfus açısından üçüncü büyük unsuru en yüksek yürütme erkinin dışında tutulmuştu. Fakat bu olumsuz durum, cumhurbaşkanlığı ve başbakanlıkla karşılaştırıldığında hayli önemsiz kalsa da, 1947'de meclis başkanlığının Şiilere ayrılmasıyla biraz da olsa düzeltilmiş oldu. Böylece Şiiler ilk defa iktidarın resmi bir bileşeni haline geldiler.³² Aynı şekilde Lübnan'ın özellikle kuzeydoğusunun Suriye'ye bırakılmaması da, Şiiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Çünkü böylece Şiiler bölünerek Suriye ve Lübnan içinde çok daha küçük etkisiz ve daha da önemlisi statüsüz unsurlar olmaktan kurtulmuşlardı.³³

Yetersiz de olsa elde edilen sekter statü, Şii hareketinin Lübnanlılık kimliğine sıkı sıkıya sarılmasıyla hayli etkili olacak, 1960'lardan itibaren gelişecek dinsel/mezhepsel kimlik temelli talepler mutlaka "Lübnanlılık"

²⁹ Tamara Chalabi, *The Shi'is of Jabal Amil and the New Lebanon*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 78.

³⁰ Siklawi, "The Social and Political Identities...", s. 283.

³¹ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 59.

³² Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 186.

³³ Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 281-282.

çerçevesine alınacaktır. Lübnan Şii toplumu içinden özellikle 1960'larda Nasırcı ve Baas'çı Pan-Arabist fikirleri benimseyenler çıkardıysa da temelde "Lübnanlılık" ve "Lübnan'ın bağımsızlığı" fikrine içtenlikle bağlı olan bir kitle olmayı günümüze kadar sürdürdü. Nitekim aşağıda değinilecek Şii hareketin sosyal, siyasal ve askeri evriminde ortaya çıkan en önemli yapılar olan EMEL ve Hizbullah Lübnanlılık kimliğini her zaman söylemlerinin temelinde oturtmuşlardır. Bu, Hizbullah gibi özellikle kuruluş döneminde İslami bir enternasyonalizmi ideolojisinin merkezine oturtan bir siyasi örgüt açısından bile geçerlidir.

Statü kazanmalarına ve sistemin üçüncü büyük ortağı haline gelmelerine rağmen Lübnan Şiiileri temelde tarımla geçinen ve feodal yapıyı sürdüren sosyo-ekonomik açıdan geri, artan refahtan ve gelişen kamu hizmetlerinden yeterince pay alamayan bir unsur olmaya devam etti. Bu mahrumiyet Lübnan'daki dördüncü önemli dinsel unsur olan Dürziler açısından da söz konusuydu. 1940'lara kadar Şii nüfusun yaklaşık % 85'i güneydeki *Cebel Amil* ve kuzeydoğudaki Bekaa Harmel bölgelerinde yoğun bir biçimde yaşamaktaydılar. Şiiilerin sadece % 10'u kentlerde ikamet etmekteydi. Şii köylülüğü yeterli su kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olmayan fakir bir sınıftı. 1948'de Şiiiler Beyrut nüfusunun sadece % 3.5'ini oluşturmaktaydılar. 1943'te okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 68.9'du ki, bu oran Katoliklerde sadece % 31.5'ti.³⁴

Lübnan kırsalında egemen olan feodal yapının kendini en açık bir biçimde gösterdiği unsurlardan biri Şiiiler olacaktı. Halk üzerinde ekonomik, politik ve sosyal bir nüfuz kuran "Zaim" olarak adlandırılan ağaların kontrolüne dayalı yapı, Dürzilerle birlikte kırsal yaşamın en çok görüldüğü Şii toplumunda da çok belirgindi. Şii toplumu içinde geleneksel olarak en güçlü feodal aileler; güneydeki Esad, Zeyd ve Oseyran aileleriyken, kuzeyde ise Hamadi, Haydar ve Hüseyin aileleri ön plana çıkmaktaydı. 1858 Osmanlı toprak düzenlemesinden sonra toprak sahibi ya da mültezimler olarak ortaya çıkan "Zuama" (Zaimler) yerel iktidarı kullanırken, aynı zamanda ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra merkezi iktidarın da bir parçası haline gelmişti. Çünkü seçimler yerelde tamamen *Zuama'nın* kontrolünde onların tercihleri çerçevesinde şekillenmekte, kimi zaman bizzat Şii Zaim ailesinin bir üyesi, kimi zaman da Zaim tarafından belirlenen bir aday seçimi kazanarak parlamentoya girebilmekteydi.³⁵ Şii unsurun

³⁴ Salim Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", *MERIP Reports*, No.133, (June 1985), s. 10.

³⁵ Yusri Hazran, "The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy", Brandeis University, *Crown Center for Middle East Studies*, No:37, (June 2009), s. 4-5.

kontrolü açısından *Zuama*'nın güçlenişi “Ulema”nın zayıflamasını paralelinde getirmiş, Şii kolektif kimliğinin zayıflamasına neden olmuştu.

Lübnan’da Kapitalizmin Gelişimi ve Sonuçları

II. Dünya Savaşı’nın ertesinde dünya ekonomisi çok hızlı bir büyüme sürecine girdi. 1970’lerin başına kadar süren bu büyüme sürecinin kendisini en açık bir biçimde gösterdiği ülkelerden biri de Lübnan’dır.

Savaşın ertesinde Lübnan hızla uluslararası kapitalizmin önemli merkezlerinden biri haline geldi. Bu durum hem Ortadoğu açısından önemli bir ithalat ve ihracat merkezi hem de hızla büyüyen bankacılık sektörü çerçevesinde dünyanın en önemli finans merkezlerinden biri olmasının sonucuydu. Aynı zamanda hızla gelişen turizm sektörü de Lübnan’ı bir çekim merkezi haline getirmişti. Özellikle bağımsızlık sonrasında ilk Cumhurbaşkanı olan Bishara el-Huri (1943-1952) ve sonrasında bu göreve gelen Kamil Shamun (1952-1958) dönemlerinde ekonomi müthiş bir büyüme performansı sergilemişti. Nitekim, 1950 ve 1956 yılları arasında reel milli hasıla yıllık % 6.5’lik bir büyüme göstermiş, 1958 Krizi’nin olumsuz etkisine rağmen 1957-1960 arasında da % 3.5’lik bir büyüme sağlanabilmişti. Kişi başına düşen milli gelir de 1962 yılında 370 doları bulmuştu.³⁶

Lübnan ekonomisinin böylesine büyümesinin altındaki sebeplerin başında Lübnan hükümetlerinin uyguladığı liberal politikalar gelmekteydi. Bağımsızlık sonrasında Traboulsi’nin tabiriyle bir “tüccar cumhuriyeti”³⁷ haline gelen Lübnan, hem sermaye birikimi açısından hem de sermaye hareketliliği açısından adeta liberal bir cennet oldu. Ülke 1950’lerde çıkarılan bankacılık ve anonim şirket kanunlarıyla getirilen gizlilik kuralları ve büyük vergi avantajlarıyla Batı sermayesi açısından da çekim yarattı.³⁸ Bunun sonucunda ülkeye akan Batı sermayesi Lübnan ekonomisinin önemli bir kısmını kontrol eder hale geldi.

Batı sermayesinin Ortadoğu’daki üssü haline gelen Lübnan’ın ekonomik büyümesini sağlayan bir başka önemli etken de bölgede yaşanan gelişmelerdi. 1950’lerde Baas hareketinin ve Nasırcılığın güçlenmesi sonucu özellikle Mısır, Irak ve Suriye’de sosyalist devletleştirme politikalarıyla karşı karşıya kalan Arap

³⁶ Charles Issawi, “Economic Development and Liberalism in Lebanon”, *The Middle East Journal*, Vol. 18, No:3, (Summer 1964), s. 280.

³⁷ Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 109.

³⁸ *Ibid.*, s. 128.

sermayesi rotasını hayli liberal bir ekonomik ve hukuksal sisteme sahip olan ve Batı kapitalizmiyle yüzyıllık bağları bulunan Lübnan'a çevirdi. Söz konusu ülkelerin büyük burjuvaları Beyrut'a göç edecek ve bu bağlamda Lübnan burjuvazisi ile birleşecekti.³⁹ Öte yandan bölgede hızla zenginleşen petrol üreticisi ülkeler açısından da Lübnan çok önemli bir ekonomik ortak haline geldi. Söz konusu ülkeler petro-dolarların bir kısmını Lübnan'daki bankalara yatırırken, artan refahları mal ve hizmet taleplerini arttırdı. Bu talebin karşılanmasında da Beyrut çok önemli bir lojistik merkez haline geldi.⁴⁰

Lübnan ekonomisinin içine girdiği hızlı dönüşüm ve bu çerçevede kapitalistleşme tarımın da söz konusu süreçten etkilenmesine sebebiyet verdi. Ulusal ve uluslararası talebin artışı nedeniyle başta tütün ve meyve üretimi olmak üzere tarıma ilgi arttı. Geleneksel tahıl üretimi yerine katma değeri daha yüksek ürünlere geçildi. Büyük sermayenin ilgisi geleneksel tarım üretiminin büyük bir dönüşüme girmesine yol açtı.⁴¹ Özellikle narenciye ve tütün üretiminde hızlı bir kapitalistleşme ortaya çıktı. Katma değeri hızla yükselen bu iki kalem ürünün ekiminin yapıldığı alanlar büyük firmalar tarafından kontrol edilmeye başlandı. Tarımdaki hızlı kapitalistleşme küçük toprak mülkiyetinin tasfiyesine, köylülüğün büyük sermayenin kontrolüne girmesine neden olacaktı.⁴²

Fakat ekonomideki bu görkemli büyüme tüm toplumsal sınıflara aynı şekilde yansımayacaktı. Issawi'nin tabiriyle, II. Dünya Savaşı öncesinde dünyanın ekonomik anlamda en "eşitlikçi" toplumlarından biri olan Lübnan, kentli işçi sınıfı ve köylülüğün refah seviyesindeki artışa rağmen bu eşitlikçi özelliğini hızla kaybetti ve gelir adaletsizliği müthiş derecede çoğaldı.⁴³ Bu dönemde nüfusun en üstteki % 4'lük kesimi ulusal gelirin % 32'sini alırken, en alttaki % 50'si sadece % 18'ine sahipti.⁴⁴ "Eşitsiz büyüme" olarak nitelendirilebilecek bu süreçte hem bölgeler hem sınıflar hem de mezhepsel gruplar arasındaki farklılıklar hızla arttı. Özellikle Beyrut ve hinterlandını oluşturan eski *Cebel-i Lübnan* bölgesi hızla gelişirken, 1920'de Lübnan'a katılan Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler bu büyümeden yeteri kadar

³⁹ Salim Nasr, "Backdrop to Civil War: The Crisis of Lebanese Capitalism", *MERİP Reports*, No:73, (December 1978), s. 3.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 5.

⁴¹ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Çev:Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 214.

⁴² Nasr, "Backdrop to Civil War", s. 6.

⁴³ Issawi, "Economic Development and Liberalism...", s. 287.

⁴⁴ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 83.

yararlanamadı.⁴⁵ 1974'te nüfusun % 20'sini oluşturan Güney Lübnan devlet bütçesinin % 0.7'sinden daha azını almaktaydı.⁴⁶ Isınan ekonominin yarattığı enflasyon emekçi sınıfları ezmeye başladı. 1964-1974 döneminde çalışanların ücretleri % 47 artarken, resmi geçim endeksindeki artış % 110'du.⁴⁷

1958 yılındaki krizde iktidara el koyan General Şibab döneminde eşitsiz gelişmenin olumsuzluklarını ortadan kaldırmaya yönelik bir ekonomik program uygulamaya konulduysa da istenilen hedeflere ulaşılamadı. Şibab'ın 21 Kasım 1960'da ilan ettiği program, geniş kapsamlı bir sosyal reform ve yeni bir toplum inşası hedeflerini içermektedir. Program çerçevesinde yapılan en önemli reform, ulusal çapta bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmasıydı. Diğer yandan bölgesel eşitsizlikleri gidermek için kırsal bölgelerde sulama, yol ve hastane yapımı gibi altyapı projeleri devreye sokuldu. Litani Nehri'ne Güney Bekaa'nın sulanması için bir baraj yapılması kararlaştırıldı ve fakat Şii Zaim Esad ailesinin itirazları sonucunda bu gerçekleştirilemedi. Şibab'ın politikalarının başarı kazanmasının önünde üç temel engel mevcuttu: Hristiyan ve Müslüman oligarşi kendi çıkarlarına aykırı gördüğü bu politikalara muhalefet etti. İkinci olarak, geleneksel elitler kamu gücünün ve hizmetlerinin kendi kontrollerindeki kitleleri etkilemesini istemediler. Üçüncü olarak Maruni unsur bunu kendi özerk konumuna aykırı bir devlet müdahalesi olarak görmekteydi.⁴⁸

Lübnan'daki kapitalistleşme sürecinin doğal sonucu çok hızlı bir sosyal hareketliliğin ortaya çıkmasıydı. Bu hareketliliğin temelinde de yaşanan göç olgusu yatmaktaydı. Göçün bir boyutunda kırdan kente, özellikle Beyrut'a göç vardı. 1950'lerde başlayan göç 1960'larda daha da hızlandı. Nitekim aynı dönemde kır nüfusu toplam nüfusun sadece % 26.7'sini oluşturur hale geldi.⁴⁹

Göçün diğer boyutunda ise, Lübnan'dan Amerika'ya, Afrika'dan Avustralya'ya uzanan çok geniş bir coğrafyaya yönelik uluslararası göç bulunmaktaydı. 1860 sonrasında siyasal nedenlerle Mısır'a ve Yeni Dünya'ya doğru başlayan göç, 20. yüzyılda daha da hızlandı. Gittikçe daha ekonomik nedenlere dayanmaya başlayan bu hareketlilik, göç verilen en önemli ülkelerden biri olan ABD'nin kendisine yönelik kitlesel göçü engellemek için göç kotası uygulamaya başlamasına rağmen azalmadı. Lübnanlılar Batı Afrika'ya ve petrol

⁴⁵ Hudson, "Democracy and Social Mobilization...", s. 256.

⁴⁶ Augustus Richard Norton, *Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon*, Austin, University of Texas Press, 1987, s. 18.

⁴⁷ Nasr, "Backdrop to Civil War...", s. 11.

⁴⁸ Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 138-142.

⁴⁹ Fuad I. Khuri, "The Changing Class Structure in Lebanon", *The Middle East Journal*, Vol. 23, No:1, (Winter 1969), s. 31.

gelirleri nedeniyle zenginleşen ve iş gücü talebi artan Körfez ülkelerine yönelmeye başladılar. Bu göç, bir yandan ülkenin –gönderilen işçi dövizleri nedeniyle- ödemeler dengesi açığının kapatılmasını sağlarken bir yandan da toprak mülkiyeti yapısının değişmesine neden oldu. Göç eden köylüler yurt dışında biriktirdikleri kaynaklarla büyük toprak sahiplerinden arazi satın almaya başladılar. Bu da *Zuama*'nın gücünün azalmasına sebebiyet verdi. Mülk sahibi yeni aileler güçlenirken, eski ailelerin toplumsal otoritelerine meydan okumaya başlayacaklardı.⁵⁰ Göçün bir başka önemli etkisi de, gittikleri ülkelerin politik ikliminden etkilenen göçmenlerin Lübnan'a yeni liberal fikirler getirmeleri olacaktı.⁵¹

Sosyo-ekonomik değişimin siyasal temsile yansımaması düşünülemezdi. Nitekim Lübnan Meclisi'ndeki sınıfsal kompozisyon da 1950'lerden itibaren belirgin biçimde değişecekti. Manda yönetimi altında ilk kez oluşturulan Temsilciler Komisyonu'nda toprak sahiplerinin (Zaimlerin) oranı üçte ikiyken; bu oran 1943'te % 44'e, 1960'ta % 22'ye, 1964'te ise % 15'e düşecekti. Meclis üyelerinin artık büyük çoğunluğu başta avukatlar olmak üzere büyük işadamlarından, öğretmenler, mühendisler ve devlet memurları çoğunlukta olmak üzere burjuvalardan oluşacaktı.⁵²

Lübnan Şiiğinin Dönüşümünün Dinamikleri

Lübnan Şiiğinin sosyo-ekonomik ve politik dönüşümünün başladığı 1950'lerin başlarında Şiiilerin yaklaşık % 85'i iki bölgede (*Cebel Amil* ve Bekaa) yaşamaktaydı. Şii nüfusun sadece % 10'undan azı şehirlerde ikamet etmekteydi. 1948'de Şiiiler Beyrut nüfusunun sadece % 3.5'ini oluşturmaktaydılar. Şiiilerin % 68.9'u okuryazar değildi. Şii köylülerin arazileri verimsizdi ve kısıtlı sulama kaynaklarına sahipti. Bekaa'da sulama ihtiyacı olmayan tahıl, zeytin ve üzüm *Cebel Amil*'de ise meyve üretimi yapılmaktaydı. Artan ihracat olanakları nedeniyle turunçgil tarımının önem kazandığı 1950'ler öncesinde Şii köylülüğünün ürettiği piyasa değeri en yüksek ürün tütündü.⁵³ Tütün üretiminde de *Regie* idaresi vasıtasıyla üreticilerin çıkarlarına aykırı biçimde bir tekelleşmeyle

⁵⁰ *Ibid.*, s. 30; 32.

⁵¹ Issawi, "Economic Development and Liberalism...", s. 283.

⁵² Hudson, "Democracy and Social Mobilization...", s. 260.

⁵³ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 10.

karşı karşıya kalınmıştı.⁵⁴ Bekaa'daki Baalbek bölgesinde küçük toprak mülkiyeti gelişmeye başlamıştı. Başka alanlarda ve ülkelerde çalışarak tasarruflarını biriktiren bazı Şiiler büyük toprak sahiplerinin banka borçları nedeniyle satmak zorunda kaldıkları alanlara sahip olmaya başlamışlardı. Fakat toprak mülkiyeti hala çok eşitsizdi. Şiilerin yoğun olduğu bölgelerdeki en iyi tarım alanlarının 4/5'i hala *Zuama*'nın elindeydi.⁵⁵

1950'lerde başlayan ve Şii unsurunun sosyo-ekonomik ve politik evrimini başlatan temel etmen ise göç olgusu olacaktır. Kitlesele göçün temelde iki sebebi bulunmaktaydı:

Birinci olarak, yukarıda belirtildiği gibi Lübnan'da yaşanan tarımda kapitalistleşme Şii köylülüğün borç sarmalı içinde mülksüzleşmesine sebebiyet verecekti. Sonuçta daha da yoksullaşan ve mülksüzleşen Şii köylüler başta Beyrut olmak üzere şehirlere kitleler halinde göç etmeye başladılar. Lübnan'ın ve özellikle Beyrut'un ekonomik olarak hızla gelişmesi başkenti tüm nüfus açısından olduğu kadar Şiiler açısından da bir çekim merkezi haline getirdi. Fakat Şiilerin çoğu artan refahtan pay almak bir yana daha da yoksullaşmışlardı. 1960'ların sonlarında Beyrut'ta yüzbinlerce Şii'nin yaşadığı gettolar (kentleri saran sefalet kuşakları) oluşmuştu.⁵⁶ 1974'e gelindiğinde Şii nüfusun artık % 63'ü, yarısına yakını Beyrut'ta olmak üzere, kentlerde yaşamaya başlamıştı.⁵⁷

Göçün bir başka boyutunu da yurt dışına yapılan göç oluşturdu. İç göç çerçevesinde Beyrut'a göçen Şiilerin önemli bir kısmı eğitimsiz köylülerden oluşurken ve bunlar kentlerde lümpen proletaryaya katılırken, yurt dışına göç farklı bir bağlam yarattı. Öncelikle başta Batı Afrika ve petrol zengini Arap ülkeleri olmak üzere yurt dışına giden Şiiler daha eğitimliydi ve bir kısmı meslek sahibi küçük burjuvalardan oluşmaktaydı. 19. yüzyılda başlayan göçlerin ilk dalgalarının aksine bu göçmenler topraklarıyla bağlarını hiç koparmadılar zaten bir kısmı da ülkelere geri döndüler. Genelde ülkelerindeki özeldi ise kırdaki geleneksel sosyal ilişkilerden ve ağlardan uzaklaşan göçmenler yeni bir toplumsallaşma sürecine girdiler. Gittikleri ülkelerde yeni liberal ve sol fikirlerle tanışan göçmenler bu fikirlerin ana vatanlarına taşınmasında önemli bir rol oynadılar. Göçmenler Lübnan'daki reformist ve devrimci akımların en önemli

⁵⁴ Nitekim 1960'ların sonunda Şii kitlelerin sosyal ve siyasal protestolarını gösterdikleri ilk grevler ve gösteriler *Regie* idaresine karşı bütün üreticilerini desteklemek için yapılacaktı. Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, s. 165-166.

⁵⁵ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 10.

⁵⁶ Siklawi, "The Social and Political Identities...", s. 285.

⁵⁷ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 12.

insan kaynaklarından oldu.⁵⁸ Bu sayede, ideolojik dönüşümün yanısıra sosyo-ekonomik bir dönüşüm de başlayacaktı. Zenginleşerek dönen mülteciler karşısında geleneksel seçkinler (*Zuama* ve dinsel aileler) ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda güç kaybetti. Gelenler toprak sahibi oldular, yeni ticari ağlar kurdular ve sosyal etki alanlarını genişlettiler. Yeni bir Şii burjuvazi doğdu. Şii burjuvazi Hristiyan ve Sünni burjuvazinin daha az görünür olduğu ikincil sektörlerde güç kazandı. Emlakçılık, turuncgil tarımı, hizmet sektörü ve Afrika'yla yapılan ticaret gibi alanlar Şii burjuvazisinin temel faaliyet alanları haline geldi.⁵⁹

1970'lerin başlarında Şii burjuvazi faaliyet alanlarını genişletmeye başladı. Lübnan dışından gelen Şii sermayesi bankacılık sistemine ve sanayi üretimine girdi. Şii burjuvazisi güçlenmeye başlamıştı. Kapitalistleşme süreci Şii toplumundaki geleneksel sınıfsal yapıyı değiştirdi. Şiiler kabaca şu şekilde ayrılmaktaydı: Bir grup (burjuvazi) Lübnan'ın ekonomik merkezine yerleşmekteyken ya da yerleşme mücadelesi yaparken, çok daha büyük bir kesimi söz konusu merkezin periferisinde yaşam mücadelesi vermekteydi. Fakat, Şii toplumunda iç sınıf çatışmalarının başlaması için henüz çok erkendi. Nitekim bu sınıfsal ayrışmaya rağmen söz konusu gruplar yakın durmaya, birlikte mücadele etmeye ve sistemdeki güç dağılımını sorgulamaya devam ettiler.⁶⁰

Şii göçünün diğer nedeni, 1948'de karşı karşıya kalınan "büyük felaket" (*Nakba*) yani Arap yenilgisinin ertesinde İsrail devletinin kurulmasının ardından Güney Lübnan'ın istikrarsızlaşmasıydı. Bu bölgede yoğun olarak yaşayan Şii nüfus önce büyük bir Filistinli göçüyle karşı karşıya kaldı. Sonrasında ise Filistinlilerin İsrail topraklarına yönelik askeri faaliyetleri istikrarsızlığı daha da arttırdı. 1967 Savaşı sonrasında İsrail'e karşı gerilla savaşı yürütülmesi anlayışını benimseyen Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün bu politikası Arap ülkeleri tarafından da desteklenmekteydi. Nitekim, 1969 yılında Emile Bustani ve Yaser Arafat arasındaki görüşmeler sonucunda imzalanan Kahire Antlaşması ile Lübnan Hükümeti'nin FKÖ gerillalarına Güney Lübnan'da üslenme ve daha da önemlisi İsrail topraklarına operasyon düzenleme hakkı vermesi durumu daha da sıkıntılı hale getirdi.⁶¹ 1970'de FKÖ'nün Ürdün'den çıkarılması Filistinli gerillaların Güney Lübnan'a daha çok yerleşmesine ve burayı İsrail topraklarına

⁵⁸ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 23.

⁵⁹ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 12.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 11-12.

⁶¹ Rami Siklawi, "The Dynamics of Palestinian Political Endurance in Lebanon", *The Middle East Journal*, Vol. 64, No:4, (Autumn 2010), s. 601-603.

yönelik saldırılarının merkezi haline getirmesine neden oldu. Şii köyleri FKÖ gerillalarının saldırılarda kullandığı alanlar haline geldi ve İsrail ordusunun misilleme saldırılarında doğal bir hedef oldu. Nitekim 1972'nin Şubat ve Eylül aylarında İsrail Güney Lübnan'ın bazı kesimlerini kısa süreliğine de olsa iki defa işgal etti.⁶² *Cebel Amil* bölgesinde yaşayan sivillerin 1969 sonrasında artan çatışmalardan büyük zarar görmesi Şii göçünü daha da kitleselleştirdi. Üstelik Filistinli yerleşimciler Şii unsur açısından göçü tetikleyen bir başka dinamiği daha ortaya çıkarmıştı: Filistinli göçü tarımsal üretim için gerekli emek arzının daha da artmasına sebebiyet vermiş; Şii köylü emeği, ucuz Filistinli emeğiyle ciddi bir rakiple karşı karşıya kalmıştı.⁶³ Artan emek arzı, zaten düşük olan ücretleri daha da azaltarak Şiilerin sefaletini, dolayısıyla Beyrut gettolarında yeni bir umut arayışlarını daha da hızlandırdı.

1975'de iç savaşın başlaması ve 1978 ve 1982 yıllarındaki İsrail işgalleriyle daha da artacak olan kitlesel göç, köylü kitlelerin kentli proletaryaya dönüşmesi sürecini daha da hızlandırdı. Proleterleşen kitleler sınıfsal bir bilinç geliştirmeye başladılar. Kentlere gelen Şiiler kendilerini "Lübnan'ın proletaryası" olarak görmeye başladılar.⁶⁴ Kentte grup dayanışması kırdı olduğundan çok daha önemliydi. Üstelik Şiilerin sekte grup bilinçleri de yükselmeye başlamıştı. Artık çok daha genel ve yaygın bir Şii kolektif kimliği ortaya çıkmıştı. Birbiriyle bağları zayıf olan Güney ve Kuzeydoğu Şiileri Beyrut'ta kaynaşarak çok daha güçlü bir kolektif kimlik inşa etmeye başladılar.⁶⁵ Çünkü kente kitlesel göçle geleneksel feodal bağların zayıflaması, *Zuama*'nın kitle üzerindeki kontrolünün azalmasına yol açtı.⁶⁶ Bunun da ötesinde kentte yeni bir küçük burjuva aydın sınıfı oluşmaya başladı. Konjonktürün de önemli etkisiyle "aktifleşen ve radikalleşen" küçük burjuva aydınlar 1960'ların ortalarından itibaren değişimci ideolojileri benimsemeye başlayacak, Şii toplumsal hareketinin ideolojik ve siyasal önderliğini yapacaktır. Nitekim EMEL hareketinin de Hizbullah hareketinin de lider kadrosunun çok büyük kısmı söz konusu küçük burjuvalardan oluşacaktır.⁶⁷ Beyrut'un bu dönemde Arap dünyasının en zengin politik ortamına sahip olduğu ve gene en özgürlükçü alanı olduğu dikkate alındığında

⁶² Rami Siklawi, "The Palestinian Resistance Movement in Lebanon 1967-82: Survival, Challenges, and Opportunities", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 39, No.2, (Summer 2017), s. 926-927.

⁶³ Siklawi, "The Dynamics of Palestinian...", s. 599-600.

⁶⁴ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 178.

⁶⁵ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 40.

⁶⁶ Rodger Shanahan, *The Shi'a of Lebanon: Clans, Parties and Clerics*, London and New York, Tauris, 2005, s. 73.

⁶⁷ Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 287-288.

kente göçün önemi daha da iyi anlaşılacaktır.⁶⁸ Beyrut, Marksizmden İhvan çizgisine kadar Arap dünyasında ortaya çıkmış her akımın kendini ifade edebildiği bir özgürlük adası haline gelmişti. Lübnan'da özellikle Cumhurbaşkanı Şebab döneminde ulaştırma ağının güçlendirilmesi, gazetelerin ve radyonun yaygınlaşması kırla kent arasındaki bağları daha sıkılaştırdı. Kentler ve özellikle Beyrut, kırsal bir yandan ekonomik olarak bir yandan da kültürel olarak çok daha fazla etkilemeye başladı.⁶⁹

Kitlesel göçün çok daha görünür kıldığı bir başka olgu da, Şiilerin Lübnan'daki en büyük demografik unsur olmasıydı. 1932 nüfus sayımına göre Lübnan nüfusunun % 19.6'sını teşkil eden Şiiler, 1975'te % 26.2'sine ulaşacaklardı.⁷⁰ Kırdaki sağlık hizmetleri kalitesinin artması, kente göç ve Şiilerin Lübnan'daki gruplar arasında en yüksek doğum oranlarına sahip olmaları bunun temel nedenleriydi. Egemen Maruni unsur ve ortağı Sünniler ise nüfus çoğunluklarını kaybetmeye başlamışlardı. Şiilere 1943'teki Ulusal Pakt'la tanınan "üçüncü ortak statüsü" nüfus oranları üzerinden kurgulanmıştı. Fakat demografik değişim, bu statüler hiyerarşisinin dayandığı temel mantığı ortadan kaldırmıştı. Şiiler artan nüfusları çerçevesinde daha fazla temsil ve daha fazla yönetim mekanizmasında yer almak istemeye başlayacaklardı.

Burada daha da ilginç olan, Şii hareketinin 1960'lardaki politizasyonu sürecinde sol-seküler fikirlerin öne çıkmasında söz konusu demografik değişimin de etkili olmasıydı. Çünkü sol sekülerizm dinsel kimlikler hiyerarşisini ortadan kaldırarak Lübnan'daki yapıyı sınıf mücadelesine dayalı bir yurttaşlık temelinde okuma ve dönüştürme anlayışına dayanmaktaydı. Şii mağduriyeti kimlikler hiyerarşisinin kırılması ve sınıf mücadelesi temelinde eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıyla çözülebilecekti. Norton'un da vurguladığı gibi, iç savaşın başladığı 1975 öncesinde Lübnan'daki seküler siyasal hareketlerin mensupları arasında politize olmuş Şiilerin sayısı hızlı bir biçimde arttı.⁷¹

1960'ların sonlarına doğru Şii toplumu radikal siyasal ve askeri örgütlenmeler içinde de yer almaya başlamıştı. Özellikle, Lübnan'ı temel harekât üssü haline getiren FKÖ, Şii gençlerin de katıldığı bir örgüt haline gelmişti. FKÖ'nün etkisi temelde iki yönde olacaktır:

⁶⁸ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 455.

⁶⁹ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 37.

⁷⁰ Hazran, "The Shiite Community in Lebanon...", s. 3.

⁷¹ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 16.

Birincisi, Şii militanlığının yükselişinin temelinde Lübnan'ın Arap-İsrail çatışmasının ortasında kalması yer almaktaydı. Filistinli gerilla örgütlenmesi ve solcu partiler zamanla Şii gençlere çekici gelmeye başladı. Şiiler ve Filistinli solcu güçler arasındaki etkileşim Beyrut'a Şii göçünün başladığı 1960'lara kadar gitmekteydi. Sol fikirler geleneksel yapılardan ve tutumlardan kurtulan Şii gençler arasında taraftar bulmaya başladı. Şii gençlerin içinde bulunduğu sefalet toplumsal statükoyu değiştirme yönünde bir alternatif sunan sosyalist akımları çekici kıldı.⁷² Diğer yandan FKÖ çizgisinin anti-emperyalist niteliği de Şii kitlelerin sol fikirlerle tanışmalarında önemli etkilerde bulundu. Batı ve İsrail emperyalizmine karşı tepki temelinde gelişen ve ezilenlerin ortak mücadelesine dayanan sol retorik, Şii toplumunda hızla destek bulmaya başladı.⁷³ Lübnan'da Dürzilerle birlikte en "mahrum kitle" olan Şiiler eşitlikçi sol fikirleri hızla benimsediler. Batı emperyalizmine ve onun Lübnan'daki uzantısı olarak gördükleri Maruni-Sünni egemen bloğa karşı tepki sosyalist bir çerçeveye oturmaya başladı. Zaten Lübnan Dürzileri de benzer bir ideolojik sürece daha önceden girmiş, 1949'da liderleri Kemal Canbolat önderliğinde "İlerici Sosyalist Parti"yi kurarak örgütlenmeye başlamışlardı. Şiiler ve Dürziler arasındaki mağduriyetten kaynaklı yakınlaşma zamanla ideolojik bir yakınlaşmaya ve ittifaka dönecektir. Şii unsur Kemal Canbolat tarafından öncülük edilen "Lübnan Milli Hareketi"nin en önemli bileşenlerinden biri haline gelecektir.

İkincisi, özellikle Kahire Antlaşması'ndan sonra Lübnan'da adeta devlet içinde devlet kuran ve gerilla faaliyetlerini yoğunlaştıran FKÖ, bünyesine Şii gençleri de alarak askeri eğitim almalarını sağlamaya başladı. İç Savaş öncesinde Şii gençler politik ve ideolojik bir eğitimin yanında askeri bir eğitim de aldılar. 1970'lerin başlarında Maruni unsur (*Kaa'tib-Falanj*) tarafından başlatılan silahlanma ve milis güçleri oluşturma hamlesi, bir süre sonra Şii unsurda da karşılık bulacak, Şii önderlik FKÖ kamplarına askeri eğitim için gidilmesini teşvik edecektir. FKÖ bünyesinde mücadele eden Şii gruplar EMEL'in kurulmasının ardından bu yeni örgüte katılacak ve askeri kanadın çekirdeğini teşkil edeceklerdir.⁷⁴

1960'lar biterken, Şii politizasyonunun ilk evresi tamamlanmış oluyordu. Toplumsal hareketliliğin hızlandığı bu ilk evrede Şii unsurun bir bölümü geleneksel güç ilişkilerinden sıyrılmış ve içinden değişim yanlısı bir küçük

⁷² Hazran, "The Shiite Community in Lebanon...", s. 4.

⁷³ Rami Siklawi, "The Dynamics of the Amal Movement in Lebanon 1975-90", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 34, No:1, (2012), s. 5.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 8-9.

burjuva aydın kitlesi çıkarmayı başarmıştı. Bu ilk evrede, Şii uyanışı kendini seküler sosyalist ve Arap milliyetçisi partiler ve hareketlerde ifade edecekti.⁷⁵ Sonraki evre sekter grup kimliğine dayanan EMEL olacak, üçüncü evrede ise Şii siyasal hareketi kendi içinden İslamcı bir yapıyı yani Hizbullah'ı çıkaracaktır.⁷⁶

Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: EMEL'in Doğuşu

Şii hareketinin politizasyonunda kuşkusuz en önemli kırılma noktalarından birini karizmatik önderliğin ortaya çıkışı oluşturacaktır. Şii kitesini mobilize edecek ve örgütleyecek “karizmatik önderlik” ise geleneksel seçkinlerin dinsel kanadından yani Ulema'dan çıkacaktır. Modernleşme çerçevesinde karizmatik önderliğin gelişen Şii burjuvazisinden çıkması beklenirken, bir imamın bu tarihsel rolü üstlenmesi dikkat çekicidir. Bu durumu Şii'deki İmamiyat'ın etkinliği, Şii toplumu açısından bir geçiş dönemi olması, Lübnan siyasetinin durumu ve aşağıda inceleneceği üzere Sadr'ın kişisel özellikleri gibi etkenlerle açıklamak yerinde olacaktır.

Lübnan Şii siyasal-sosyal hareketinin unutulmaz lideri İmam Musa Es-Sadr, aile kökenleri Lübnan'a dayanmasına rağmen, 1928'de İran'ın Kum kentinde doğdu ve Necef'te aldığı dini eğitim sonrasında 1959'da Lübnan'a gelerek Tire kentine yerleşti. Tire'de başlattığı sosyal projelerle Şii toplumu içinde adını duyurmaya başladı. Projeleri için özellikle yükselen Şii burjuvazisinin mali desteğini almayı başardı.⁷⁷ Sadr bir imam olmasına rağmen başından itibaren tamamen dinsel bir söylem kullanmadı. Modernist bir din anlayışına sahipti. Ulema'ya dahil olmadan önce seküler bir eğitim sürecinden geçmişti. Zaten entelektüel yeteneği kendini dini alanda değil politik ve sosyal alanda göstermekteydi. Dinsel konulardan çok sosyo-politik güç ve değişim gibi “dünyevi” olgularla ilgileniyordu.⁷⁸

Sadr, Şii toplumunun eşitlik ve adalet talebini açıkça dile getiren bir söylemi benimsedi. Bir yandan Lübnan genelinde ülkedeki sosyal ve siyasal yapıyı eleştirerek Şii toplumunun isteklerini kabul ettirmek için sosyo-politik bir mücadele yürütürken, diğer yandan da Şii toplum içinde *Zuama*'nın geleneksel politik ve sosyal etkinliğini kırmaya dönük bir savaşıma girdi ve başta Kamil el-

⁷⁵ Şii'lerin söz konusu partilerdeki ve hareketlerdeki faaliyetleri için bkz: Shanahan, *The Shi'a of Lebanon*, s. 95-105.

⁷⁶ Ghorayeb, “Factors Conducive to the Politicization...”, s. 276.

⁷⁷ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 39.

⁷⁸ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 89.

Esad olmak üzere Zaimler ile açıkça çatışmaktan kaçınmadı. 1970'lerin ortalarına kadar artarak devam eden bu güç mücadelesinde Meclis Başkanlığı görevini yürüten Esad Şii milletvekillerinin çoğunun desteğini kaybetti. Meclis'teki 19 milletvekilinin sadece 6 tanesi Esad'ı desteklemeye devam etti.⁷⁹ Artık, Şii toplumundaki geleneksel seçkinler ve onların hâkimiyetleri bir daha geri gelmemesine yıklıyordu.

Zuama'yı geriletmeyi başaran Sadr, Şii toplumu içindeki etkinliğini hızla arttırdı. Özellikle Şii küçük burjuvazisinin ve proletaryasının desteğini arkasına aldı. Sadr'ın Şii toplumu üzerindeki hâkimiyeti 1969'da kurulmasına öncülük ettiği ve ilk önemli Şii örgütlenmesi olan "Yüksek Şii İslam Konseyi"nin başına geçmesiyle belirginleşti. Sadr'ın birleştiricilikteki başarısı öyle büyüktü ki, Şam Yönetimi'nin de desteğiyle 1973'de ülkedeki Alevileri de kendine bağlamayı başardı.⁸⁰

Ulema'dan gelmiş olmasına rağmen, Sadr ne İslamcılığa ne de Şii mezhepçiliğine sıkışmış bir siyasal ve sosyal programı savunmaktaydı. Şii unsurun eşitlik ve kalkınmadan adil yararlanma isteklerinin yanı sıra, söylemde İslami birliktelik ve dayanışma da vurgulanıyordu. Fakat Lübnan'daki tüm unsurlara işbirliği önerilmekte, Lübnan'ın bağımsızlığının korunmasının önemini altı çizilmekteydi. "Filistin davası" yine özel önem verilen bir husustu. Sadr, Şii kitleleri sola açılırken, reformist bir çizgiyi benimsemişti. Bu durum Şii hareketinin daha solda yer alan Lübnan Komünist Partisi gibi gruplara ve pan-Arabist Baasçı akımlara daha fazla yönelmesini engelleyecekti.⁸¹ Şii kitle daha ılımlı reformist bir kanala akarak burada konsolide olacaktı. Sadr'ın programı aynı zamanda Şii toplumunun modern ve geleneksel katmanları arasında belli bir uyuşmanın ortaya çıkmasını da sağlayacaktı. Reformist programın İmam'ın önderliğindeki bir yapı tarafından ileri sürülmesi, hareketin Şii toplumunun çok büyük bir kesimi tarafından benimsenmesi açısından da hayli yararlı olmuştur.

Sadr'ın gerek Şii toplumu içindeki geleneksel ve modern katmanlar arasında gerekse Şii toplumunun diğer dinsel/mezhepsel unsurlarla ilişkilerinde gözettiği denge kaçınılmaz olarak ideolojik bir sınır getirmekteydi. Bu sınır, eşitlik söyleminin dinsel ve mezhepsel aidiyetlerden arındırılmış seküler bir yurttaşlığın ihdasından değil, sadece mevcut mezhepçi sistem korunarak daha eşitlikçi bir hale dönüştürülmesinden geçiyordu. Doğal olarak Sadr'ın dinsel bir

⁷⁹ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 45.

⁸⁰ Philip Khoury, "Syria and Lebanon 1943-1975", *MERİP Reports*, No:134, (July-August 1984), s. 11.

⁸¹ Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 290.

lider olarak ortaya çıkması da seküler bir yapıyı savunmasını mümkün kılmamaktaydı. Bu bağlamda Sadr sol modernist kesimlere yakın dursa ve söylemine bu kesimlere sıcak gelecek unsurlar katsa da, hiçbir zaman Lübnan devletinin sekülerleştirilmesinden yana bir tutum almadı. Bir başka ifadeyle, Sadr ve destekçileri, mezhepçiliğin tasfiye edilmesine değil, Şii unsurun devlet yönetiminde daha adil bir biçimde temsil edilmesi ile yerel politikada ve karar alma mekanizmasında daha etkin bir rol almalarını sağlamaya çalışmaktaydı. Sadr *Zuama*'nın temsil ettiği geleneksel sistemle, solcu kesimlerin temsil ettiği modern sistem arasında bir orta yolu önermekteydi.

Şii toplumu içindeki etkisini iyice arttıran Sadr, artık Lübnan yönetimini doğrudan hedef alan bir politika izlemeye başladı. 6 Haziran 1973'te Yüksek Şii İslam Komitesi Lübnan Hükümeti'ne yönelik 16 adet talebi içeren ve bunların 4 ay içinde yapılmasını isteyen bir memorandum yayınladı. İsteklerin yerine getirilmemesi durumunda Parlamento'da bulunan 13 Şii vekilin ve bakanın istifa edeceği ve hükümete güvensizlik oyu vereceği ilan edildi. Bu hamle yeni bir politik girişimin ve kitlesel hareketliliğin başlangıcını oluşturmaktaydı.⁸²

Sadr'ın kısa sürede sadece Şiiiler açısından değil aynı zamanda tüm Lübnan toplumu açısından da önem verilen ve saygı duyulan bir kişi olması, dar bir dinsel/mezhepsel çerçeveye sıkışmayan çoğulculuğuyla yakından ilgiliydi. Nitekim, 1974'te tüm dinsel/mezhepsel gruplara açık olan ve adından da anlaşılacağı gibi eşitlik talebi temelinde örgütlenen "Mahrumlar Hareketi"ni (*Harekat El-Mahrumin*) Yunan Katolik Piskoposu Haddad ile kuracaktı.⁸³ Fakat İç Savaş'a doğru sürüklenen Lübnan'da Sadr'ın çoğulcu yaklaşımının karşılık bulması pek de mümkün olmayacaktı. Hareket her ne kadar tüm ezilmiş kesimleri temsil ettiğini ileri sürse de, aslında Lübnan Şiiliğinin kendine dayanan bir siyasal hareketi tesis ettiğini ilk defa göstermekteydi. Sadr ve temsil ettiği hareket bazı Hristiyan politikacılar tarafından da desteklenecekti. Bu destekte hiç kuşkusuz Hristiyanların 1960'larda Lübnan'da hızla güçlenen ve Müslüman kitleleri etkileyen Nasırcı Pan-Arabist fikirlerden ve sayıları hızla artan Filistinli göçmenlerden duydukları derin endişenin büyük payı vardı.⁸⁴ Hristiyanlar Sadr'ı hem Pan Arabizm'in en büyük destekçisi Sünnilere karşı bir denge unsuru olarak görüyorlardı hem de Şii kitlelerin radikalleşmesini engelleyeceğini düşünüyorlardı.

⁸² Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 12.

⁸³ Norton, *Amal and the Shi'a*, s. 42.

⁸⁴ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 116.

Mahrumlar Hareketi sekteryen bir görünüm vermekten özenle kaçınılmaktaydı ve Lübnan'ı içinde bulunduğu sosyo-ekonomik krizden ve sosyal gruplar arasındaki kutuplaşmadan kurtarma amacını taşımaktaydı. Nitekim, Hareket'in temel amacı şu şekilde ifade edilmekteydi: Kriz içindeki toplumu savunma, Lübnan kırsalındaki ekonomik krizin çözülmesi, İsrail saldırılarının önlenmesi, kitlesel göç ve bunun sonucunda yaşanan proleterleşmenin yarattığı sorunların aşılması, sekte sistem içinde sosyal eşitliğin sağlanması, yönetimin, devlet bütçesinin ve ekonomik kaynakların tüm dinsel gruplar tarafından paylaşılması. Bu genel amaçların yanı sıra bizatihi Şii toplumuna yönelik amaçlar da mevcuttu: Şiiilerin yaşadığı bölgelerdeki yaşam koşullarının Lübnan'ın genel standartlarına yükseltilmesi, bölgesel kalkınma için sulama sistemleri inşası ve bu bölgelerde yollar, hastaneler, barajlar yapılması gibi.⁸⁵

1970'lerin ilk yarısında Sadr'ın önderliğindeki Şii unsur sosyal taleplerini ifade etmek için tüm yasal yolları kullanmaya çalıştı ve hareket gittikçe politik bir nitelik almaya başladı. Sadr'ın çağrısıyla Şiiiler on binlerce kişinin katıldığı büyük gösteriler ve grevler örgütlediler. Lübnan içindeki sosyalist devrimci gruplar yarısı Şiiilerden oluşan ancak 20-30 bin kişilik gösteriler yapabilirken, Sadr 70 ila 100 bin kişinin katıldığı çok büyük mitingler örgütleyebiliyordu.⁸⁶ Sadr mezhepçi olmayan retorikğine rağmen ister istemez dinsel bir sembolizm de kullanıyor, bu bağlamda Aşure törenleri hem dinsel hem politik bir nitelik kazanıyordu. Bu tutum da Şii hareketinin konsolidasyonunda çok önemli bir rol oynuyordu. Mahrumlar Hareketi'nin söyleminde iç düşmanlar sömürücüler, ayrıcalıklı tiranlar, despotlar devleti ve halkı sömüren hükümetler olarak yer alırken; dış düşman ise "Yezid"le özdeşleştirilen İsrail idi.⁸⁷

1975 başlarında İç Savaş sürecine girilirken Lübnan Şiiiliği üç ana gruba ayrılmaktaydı: Birinci grubu; geleneksel liderleri (*Zuama'yı*) izleyen toprak sahipleri, aşiret liderleri, geleneksel ruhban, küçük köylülüğün bazı kısımları, küçük devlet memurları oluşturmaktaydı. Sadr'ı izleyen ve Mahrumlar Hareketi içinde yer alan ikinci grubu ise; büyüyen yeni burjuvazi, küçük zanaatçılar ve tüccarlar, sosyo-ekonomik kriz içindeki küçük köylülük, Şii aydınların bir bölümü ve kentli proletarya oluşturmaktaydı. Üçüncü grup ise, Marksist ya da Baasçı sol aydınlar ile işçiler ve köylülerin bir bölümünden oluşmaktaydı. Bu gruplar içinde en büyüğü ise tahmin edileceği gibi Sadr'ın önderliğindeki gruptu

⁸⁵ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 13.

⁸⁶ Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 296.

⁸⁷ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", s. 12.

ve Sadr Şii unsurun % 80'inin desteğini kazanmıştı. Sadr birkaç yıl içinde Şii toplumuna güçlü ve birleşik bir politik önderlik kazandırmayı başarmıştı.⁸⁸

Sadr'ın barışçı bir dil ve yöntemle dile getirdiği eşitlik talepleri egemenler tarafından çok da dikkate alınmadı. Üstelik bu dönemde milis örgütlenmeleri de ortaya çıkmaya başlamıştı. Tüm grupların silahlandığı bu süreçte Şii toplumunun da tepkisiz kalması beklenemezdi. İşte 1975 Temmuzunda kurulan EMEL (Lübnan Direniş Tugayı) (*AMAL: Afwaj Al-Muqawmat al Lubnaniyya*) bir milis gücü olarak yaratılmıştı. Sadr, yaptığı çağrıyla Şii gençleri örgüte katılmaya davet etti ve başta FKÖ olmak üzere başka örgütlenmelerde yer alan binlerce Şii EMEL'e katıldı. Böylece Lübnan tarihinde yüzyıllar sonra ilk defa Şii unsur askeri bir örgütlenmeye sahip oldu. Sadr'ın EMEL'i kurmasının en önemli nedenlerinden biri de Lübnan ordusunun Güney Lübnan'daki Şii nüfusu İsrail saldırılarına karşı korumakta başarısız kaldığını düşünmesiydi. Hatta EMEL'i İsrail'e karşı tüm Lübnan halkının korunmasına yardımcı olacak bir askeri güç olarak da görmekteydi.⁸⁹ EMEL, FKÖ'yü müttefiki olarak görmekteydi ve örgütten eğitim ve silah desteği sağladı. Suriye yönetiminin de desteğini sağlayan EMEL örgütü kısa sürede çok önemli bir askeri güce sahip olmayı başardı.

Ayrışma ve Hizbullah'ın Doğuşu

1975'de iç savaşın başlaması, Sadr'ın çoğulcu Lübnan ülküsünü hayal haline getirdi fakat Şii dinsel/mezhepsel kimliğinin ve bilincinin daha da güçlenmesini sağladı. Birkaç yıl içinde EMEL iç savaşın en önemli aktörlerinden biri haline geldi. Bu çerçevede Şii hareketi de daha çok kimlik siyasetine dayanmaya başladı ve 1980'lerin başında Lübnan Şiiliği çok büyük oranda EMEL çatısı altında birleşti.⁹⁰ Fakat 1970'lerin sonlarından itibaren gerek uluslararası, gerek Lübnan'a gerekse Şii unsura özgü bazı dinamikler devreye girecek ve EMEL hareketi ile temsil edilen Lübnan Şii siyasi hareketi Hizbullah'ın ortaya çıkmasıyla büyük bir bölünmeyle karşı karşıya kalacaktır.

Hizbullah'ın ortaya çıkışını sağlayan söz konusu dinamikler ise şunlardır:

İlk olarak, 1970'lerin sonlarında Soğuk Savaş'taki yumuşama döneminin sona ermesi, iki blok arasındaki çatışmayı tekrar hızlandırmış; Batı Bloğu

⁸⁸ *Ibid.*, s. 13-14.

⁸⁹ Joseph Elie Alagha, *Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*, Çev: Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 34.

⁹⁰ Shanahan, *The Shi'a of Lebanon*, s. 108.

1950'lerin ortalarında başlayan ve kendini Nasırcılık, Baasçılık ve diğer sosyalist akımlar şeklinde gösteren Sovyet desteğine sahip anti-emperyalist sol rejimlere karşı mücadelesini sertleştirmiştir. Bunun konumuz açısından en önemli yansımalarından biri de, 1978'de uygulamaya sokulan Carter Doktrini'nin önemli yanlarından birini oluşturan "Yeşil Kuşak" politikası olacaktır. Komünist/sosyalist akımlara karşı Ortadoğu'daki İslamcı akımların desteklenmesine ya da kısıktırılmasına dayanan bu politika, radikal İslamcılığın güçlenmesine sebebiyet verecektir. Hizbullah da bu radikalleşmenin Lübnan Şiiliği'ndeki yansıması olacaktır.

Ortadoğu'daki sosyalist akımlar ve bunun en güçlü iki örneği Nasırcılık ve Baas Hareketi 1967 Savaşı'ndaki ağır yenilgi sonrası büyük bir prestij kaybına uğramışlardır.⁹¹ Üstelik 1970'lerde dünya ekonomisinin geçirdiği dönüşüm başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap sosyalizminin toplumsal sorunları çözme iddiasına büyük darbe vurmuş, petrol üreticisi olmayan bu ülkeler çok ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu da toplumsal muhalefeti arttırmış, sol fikirleri zayıflatmıştı. EMEL gibi "sol" bir programa sahip örgütlerde de bir ideolojik kriz ortaya çıkması gayet doğaldı.

İkinci olarak, 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi Lübnan Şiiliği üzerinde derin bir etkiye bulundu. İç ve dış siyasetinin merkezine Şii teoriyi ve retorikini oturtan ve "devrim ihracı" politikalarına yönelen Tahran'ın ilk el attığı yerlerden biri de Lübnan olacaktır. Zaten, 1960'lardan itibaren Şah yönetimine muhalif sağdan sola tüm akımların faaliyet gösterdiği yerlerden biri de Lübnan'dı. Humeyni liderliğindeki muhalif İran Uleması da uzun bir zamandır Lübnan'da faaliyetliydi.⁹² Humeyni'nin yakın çevresinden birçok kişi Lübnan Şii hareketiyle temas kurmuş, hatta bu hareketin içinde ve tabii ki EMEL'in kuruluşunda ve örgütlenmesinde yer almışlardır. Sadr'ın çizgisini beğenmeseler de, EMEL'in içinde aktif bir biçimde yer almaktaydılar. Hatta Baas rejimi tarafından yasaklanan Irak'taki İslamcı Şii örgütlenmesi "El-Dava" partisinin bazı mensupları da kaçarak Lübnan'a gelmiş ve EMEL saflarına katılmışlardır.⁹³ Devrim sonrasında Tahran EMEL içindeki Humeyni yanlısı ekibi güçlendirerek

⁹¹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s. 479.

⁹² Bu konuda bkz: H. E. Chebabi, "The Anti-Shah Opposition and Lebanon", *Distant Relations, Iran and Lebanon in the Last 500*, London, I. B. Tauris, 2006, s. 180-198.

⁹³ Muhammed Bekir el-Sadr tarafından 1950'lerin sonunda kurulan parti, 1968'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra yönetimle ters düşmüş 1970'lerde ise mensupları ağır kovuşturmalara ve cezalandırmalara tabi tutulmuştur. Bu konuda bkz: T. M. Aziz, "The Role of Muhammad Baqir Sadr in Shii Political Activism in Iraq from 1958-1980", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No:2, (May 1993), s. 207-222.

örgütü kendi çizgisine döndürmeye çalışacak, fakat bunda istediği başarıyı yakalayamayınca Hizbullah'ı kuracak İslamcı kanadı elindeki tüm imkânlarla destekleyecektir. Hatta 1982'de Şam yönetiminin izniyle yüzlerce devrim muhafızı Suriye üzerinden Bekaa'ya giderek, İslamcı Şii unsurları eğitmeye başlayacaktır.⁹⁴ Görüş ayrılıkları sonucunda EMEL yönetimiyle ters düşen İslamcı unsurlar 1982'deki 4. EMEL Kongresi'ndeki yenilgiden sonra Baalbek kentine çekildiler.⁹⁵ Partiye egemen olan Berri çizgisi hem seküler ideolojiyi korumaktan yanaydı hem de partinin Tahran Yönetimi'nin ve Humeyni'nin "Lübnan şubesi" olarak faaliyet göstermesine kesinlikle karşıydı. Sadr sonrasında Şii ulema arasında "en etkili isim"⁹⁶ haline gelen Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın görüşlerini benimseyen Hüseyin Musavi liderliğindeki grup ayrışma sürecini başlatacaktı. Bu grup Tahran'ın büyük desteğiyle bir süre sonra EMEL hareketinden ayrılarak "İslami EMEL" adıyla yeni bir örgüt kuracak, bu örgüt de 1985'deki açıklamayla Hizbullah'a dönüşecek ve hızla güçlenecektir.⁹⁷

Üçüncü olarak, Hizbullah'ın doğuşunu sağlayan önemli etkenlerden biri de Sadr'ın 1978'deki esrarengiz kayboluşudur. Muammer Kaddafi ile görüşmek üzere Libya'ya giden Sadr'ın buradan İtalya'ya geçerken kayboluşu, Lübnan Şii hareketinde büyük bir travma yaratmıştır.⁹⁸ Sadr'ın yukarıda değinilen karizmatik otoritesinin ortadan kalkması hareket içinde görüş ayrılıklarının ifade edilmesini kolaylaştırmıştır. Sadr sonrasında EMEL hareketinin liderliği İslamcı muhalefete rağmen bir süre sonra seküler sol kanada geçti, bu kanadın temsilcisi Nebih Berri sağ kanadın temsilcisi Hüseyin el-Hüseyini'yi yenilgiye uğratarak 1980'lerin başında partiyi kontrolüne aldı. Berri, EMEL'in milis güçlerini temsil etmekteyken, Hüseyini Sadr çizgisinin korunmasından yana sivil kanadın temsilcisiydi.⁹⁹ Berri'nin liderliği almasıyla EMEL'in İslami söylemi azalacak, dindar Şiiiler arasında "seküler sekte bir hareket" olarak görülmeye başlayacaktır.¹⁰⁰ Sadr çizgisinin Şiilik ve sol arasındaki bağdaştırıcı niteliğinin

⁹⁴ Humeyni'ye yakın isimlerden biri olan Ali Ekber Mohtashemi Şam'daki ofisinden İslamcı grupla bağlantı kurarak destek verdi. Michael Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*, New York, Oxford University Press, s. 223.

⁹⁵ Siklavi, "The Dynamics of the Amal...", s. 14.

⁹⁶ Augustus Richard Norton, *Hezbollah: A Short History*, Princeton and London, Princeton University Press, 2007, s. 32.

⁹⁷ Marius Debb, "Shia Movements in Lebanon: Their Formation, Ideology, Social Bases, and Links with Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No:2, April 1988, s. 688.

⁹⁸ Ajami, *The Vanished Imam*, s. 21-22.

⁹⁹ Debb, "Shia Movements in Lebanon...", s. 693-694.

¹⁰⁰ Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 303-304.

ortadan kalkması İslamcı kanadı ayırışmaya götürmüş, nitekim yukarıda belirtilen İslami EMEL Musavi liderliğinde ortaya çıkmıştır.

Dördüncü olarak; EMEL hareketinin bölünmesinde bir başka önemli husus da Filistin meselesi ve Filistin-İsrail çatışmasının Lübnan'a yansımaları oldu. Bu da iki bağlamda etkisini gösterecektir:

Öncelikle, Filistinlilerle ortak mücadele ülküsü 1970'lerin sonlarına doğru kırılmaya başlayacak, Güney Lübnan'daki FKÖ hâkimiyeti EMEL'i rahatsız edecekti. İki grup arasındaki gerginlik 1980'lerin başlarında şiddetli çatışmalara yol açacaktı.¹⁰¹ Üstelik 1978 ve 1982'de İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali sorunu daha da büyütüştü. İsrail işgalinden Şii nüfusun da büyük zarar görmesi İsrail'e yönelik tepkileri daha da arttırdı. Artık EMEL açısından FKÖ Lübnan için büyük bir istikrarsızlık unsuru oldu. FKÖ ile artan gerilim, EMEL'in İslami kanadı tarafından endişeyle karşılandı. Bu kanat Filistin meselesini ve İsrail'e karşı mücadeleyi örgütün temel varoluş sebeplerinden biri olarak görmekteydi. EMEL yönetimi ise Filistin meselesini ikincil bir mesele olarak değerlendirmekteydi. Bu durum kopuşta büyük bir rol oynadı.¹⁰²

Bir başka önemli husus da, 1982'de Berri'nin Cumhurbaşkanı Elias Sarkis'in davetine uyarak "Ulusal Selamet Komitesi"ne katılmayı kabul etmesinin yarattığı tepki oldu. Şii toplumu içindeki İslamcı kanat bunu bir "ihane" olarak gördü. İsrail'le işbirliği içindeki Marunilerin kurduğu hükümete katılmayı sert bir biçimde eleştiren İslami EMEL grubu kendi bağımsız örgütlenmesini oluşturma yolunda daha da ileri gitme kararı aldı.¹⁰³

İşte bu temel etkenler çerçevesinde ortaya çıkan Hizbullah, kurulduğu 1985'den sonra büyük dönüşümler yaşamış ve ortaya çıkışındaki fundamentalist ideolojisi ve söyleminden hayli uzaklaşmıştır. "Hizbullah'ın Lübnanlılaşması" süreci olarak göreceğimiz bu dönüşüm aslında, büyük bir ideolojik kopuş yaşayan ve 1988-1990 arasında aralarında ciddi askeri çatışmalar olan EMEL ve Hizbullah hareketlerini 2000'lerde yeniden yakınlaştırmıştır. Bu durum Lübnan Şii hareketinin sistemin en önemli aktörlerinden biri haline gelmesinin olduğu kadar, Şiiilerin Lübnan'daki sosyo-ekonomik evrimlerinin bir sonucu olacaktır.

¹⁰¹ Siklawi, *The Palestinian Resistance Movement...*, s. 930-931.

¹⁰² Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization...", s. 298.

¹⁰³ Alagha, *Hizbullah*, s. 36.

Sonuç

Lübnan'da yaklaşık bin yıldır yaşayan Şii unsur bölgenin önce Memluk sonrasında ise Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra yüzlerce yıl yerel iktidarın bir bileşeni olmadı. Hem siyasal hem de ekonomik olarak geride kalan Şii köylülüğü, feodal ilişkiler tarafından belirlenen bir sosyo-ekonomik düzenin içinde kaldı.

Lübnan'ın 19. yüzyılda uluslararası kapitalizm tarafından dönüştürülmeye başlaması tüm ülkede sosyo-ekonomik yapının dönüşmesine sebebiyet verdi. Batılı büyük güçlerin de bölgeye artık ekonomik, siyasal, askeri ve kültürel araçlarla nüfuz etmeye başlaması değişim sürecini daha da hızlandırdı. Başlayan dönüşüm modern Lübnan'ın çekirdeğini oluşturacak *Cebel-i Lübnan*'da yeni bir sosyo-ekonomik düzenin, bunun sonucu olarak da yeni bir siyasal yapının kurulmasına neden oldu. Hristiyanların özellikle de Maruni unsurun siyasal ve ekonomik merkeze yerleşmesini sağlayan bu dönüşüm yeni bir sosyal ve siyasal hiyerarşinin ortaya çıkmasını sağladı. 1920'de kurulan Fransız manda yönetimi *Cebel-i Lübnan*'ı "Büyük Lübnan" a dönüştürdü ancak önceki sosyal ve siyasal hiyerarşiyi de demografik olarak başkalaşan ülkeye taşımak istedi. Fakat iktidar kompozisyonunun yeniden belirlenmesi zorunluymdu. Bu çerçevede 1943 Anayasası ve Ulusal Pakt'la yeni bir ortaklığın temeli atıldı. Sünni unsur siyasal ve ekonomik sisteme ikinci büyük ortak olarak alındı. Siyasal sistem eskiden olduğu gibi dinsel/mezhepsel kimlikler çerçevesinde işletilecekti. Paradoksal biçimde, bir yandan modern bir devlet kurulurken bir yandan da modernite öncesi arkaik mezhepçi yapı sürdürülmekteydi. II. Dünya Savaşı sonrasında Lübnan'ın hızlı bir kapitalistleşme sürecine girmesi bir süre sonra bu arkaik dinsel sekteryen sistemi temellerinden sarsacaktı.

Şii unsur 19. yüzyılda geleneksel sosyo-ekonomik yapı içinde, *Zuama*'nın ve Ulema'nın egemenliğinde, çok büyük bir kısmı kırdan yaşayan, Lübnan'daki unsurlar içindeki belki de "en sili ve önemsiz" görülen kitleydi. Fransız manda yönetiminin kurulmasıyla yüzyıllar sonra ilk defa "görünür" hale geldi. Şiiiler, 1926'da Büyük Lübnan'ın oluşturulmasıyla nüfus açısından ülkedeki en büyük üçüncü unsur haline geldiler ve oluşturulan mezhepçi yapı içinde ilk defa siyasal ve toplumsal bir statü kazandılar. Buna rağmen kurulan sistemde "tali bir ortak" olmaktan öteye gidemediler.

Şii sosyal ve siyasal hareketi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki büyük sosyo-ekonomik dönüşümde filizlendi. Şii köylülüğünün; tarımda kapitalistleşme, Güney Lübnan'da istikrarın bozulması, Beyrut'un bir çekim merkezi olması ve

yurtdışından gelen emek talebi gibi nedenlerle başlattığı kitlesel göç büyük bir sosyal hareketliliğe neden oldu. 1950'lerde başlayan sosyal hareketlilik, Şii toplumunun sınıfsal bir değişime girmesini de sağladı. Bir yandan köylülük proleterleşirken, diğer yandan da burjuvazi doğmaktaydı. Artık entelektüel kapasitesi artan Şii burjuvazisi siyasal ve sosyal taleplerini dile getirmeye başlayacaktı. Geleneksel ilişkilerin zayıfladığı ve sorgulandığı bu bağlamda *Zuama*'nın ve Ulema'nın egemenliğinin temellerinin sarsıldığı bir sürece girildi. Lübnan'daki "eşitsiz gelişme" Şiiilerin çoğuna sefalet, mağduriyet ve mahrumiyet getirmişti. Yükselen Şii burjuvazisi de "müesses nizam"ın önüne koyduğu engelleri aşmak, siyasal ve ekonomik merkeze yerleşmek istemekteydi. Sınıfsal farklılaşmaya rağmen Şii toplumu sekter kimlik bağlamında birliğini büyük oranda korumaya ve birlikte mücadele etmeye devam edecekti.

Şiiilerin karşı karşıya kaldıkları mahrumiyet ve mağduriyet sonucu oluşan politik bilinç 1960'larda öncelikle sınıfsal bir temelde ifade edildi. Bu bağlamda özellikle küçük burjuva ve proleter Şiiiler Lübnan'daki seküler sosyalist ve milliyetçi hareketlere katıldılar. Şii politizasyonunun bu ilk evresinde sekter kimlik ikinci plana itilmiş, sınıfsal kimlik öne çıkartılmıştı. Musa Sadr'ın yükselişi ve Mahrumlar Hareketi'nin doğuşu ile EMEL'in kurulması ve güçlenmesine kadar süren ikinci evrede ise sekter kimlik ön plana çıkmaya başladı. Sadr her ne kadar sekteryen bir söyleme sahip değilse de Lübnan'ın iç savaşa sürüklendiği, dinsel/mezhеспel gerginliğin arttığı bir dönemde Şii toplumunda da mezhepsel kimliğin ön plana çıkması hayli doğaldı. Sadr Şii toplumunu büyük oranda birleştiren karizmatik liderliği temsil etmekteydi. 1975'te kurduğu EMEL örgütü Lübnan Şiiiliğinin tarihteki ilk kendine ait siyasal ve askeri örgütlemesi olacaktı. Örgüt, 1970'lerin sonunda neredeyse tüm Şii unsuru içinde barındırır ve onu denetler güce ulaştı. İşte bu noktada, Ortadoğu'da İslamcılığın yükselişi ve buna paralel olarak seküler sol akımların güç kaybetmesi, İran'daki İslam Devrimi, Filistinlilerle yaşanan sorunlar ve Sadr'ın esrarengiz kayboluşuyla karizmatik önderliğin bitişi gibi nedenlerle EMEL'in Şii unsur üzerindeki egemenliği ve kitleyi temsil gücü ortadan kalkacak ve İslamcı bir yapı, Hizbullah doğacaktır. Böylece Lübnan Şiiiliğinin politizasyonunda üçüncü evreye geçilmiş olacaktır.

Şii siyasal hareketinin temelinde, siyasal ve ekonomik olarak "periferide" kalan bir unsurun, Lübnan'ın "merkezine" yerleşme mücadelesi dinamiği yatmaktadır. Bu mücadele Şiiilerin mağduriyetlerini ve mahrumiyetlerini tam olarak gideremese de, Şii unsur yaklaşık 20 sene içinde Lübnan'ın en önemli siyasal aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Kaynaklar

Kitaplar

Ajami, Fouad, *The Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*, 2. Ed., Ithaca, Cornell University Press, 1986.

Alagha, Joseph Elie, *Silahl Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*, Çev: Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.

Axworthy, Michael, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*, New York, Oxford University Press.

Chalabi, Tamara, *The Shi'is of Jabal Amil and the New Lebanon*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace*, New York, Henry Hult Company, 2001.

Hitti, Philip K., *A Short History of Lebanon*, New York, St. Martin's Press, 1965.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I., Ankara, TTK Yayınları, yy.

Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II., Ankara, TTK Yayınları, yy.

Norton, Augustus Richard, *Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon*, Austin, University of Texas Press, 1987.

Norton, Augustus Richard, *Hezbollah: A Short History*, Princeton and London, Princeton University Press, 2007.

Roger, Owen ve Pamuk, Şevket, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Çev: Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

Salibi, Kamal S., *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered*, London, I. B. Tauris, 1988.

Shanahan, Rodger, *The Shi'a of Lebanon: Clans, Parties and Clerics*, London and New York, Tauris, 2005.

Traboulsi, Fawwaz, *A History of Modern Lebanon*, London, Pluto Press, 2007.

Ülman, Haluk, “1860 Lübnan Bunalmı: Osmanlı Diplomasısından Bir Örnek Olay”, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1963.

Winter, Stefan, *The Shites of Lebanon under Ottoman Rule 1516-1788*, New York, Cambridge University Press, 2010.

Makaleler

Abisaab, Rula Jurdi, “The Ulama of Jabal Amil in Safevid Iran, 1501-1736: Marginality, Migration and Social Change”, *Iranian Studies*, Vol. 27, No:1-4, (1994).

Amal, Saad-Ghorayeb, “Factors Conducive to the Politicization of the Lebanese Shi’a and the Emergence of Hizb’ullah”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 14, No:3, (2003).

Aziz, T. M., “The Role of Muhammad Baqir Sadr in Shii Political Activism in Iraq from 1958-1980”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No:2, (May 1993).

Chebabi H. E., “The Anti-Shah Opposition and Lebanon,” *Distant Relations, Iran and Lebanon in the Last 500*, London, I. B. Tauris, 2006.

Crow, Ralph E., “Secteranism in the Lebanese Political System”, *The Journal of Politics*, Vol. 24, No:3, (August 1962).

Debb, Marius, “Shia Movements in Lebanon: Their Formation, İdeology, Social Bases, and Links with Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, Vol. 10, No:2, (April 1988).

Firro, Kais, “Silk and Agrarian Changes in Lebanon”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 22, No:2, (May 1990).

Hazran, Yusri, “*The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy*”, Brandeis University, Crown Center for Middle East Studies, No:37, (June 2009).

Hourani, Albert, “From Jabal Abil to Persia”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 49, No:1, (1986).

Hudson, Michael C., "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", *Comparative Politics*, Vol. 1, No:2, (January 1969).

Issawi, Charles, "Economic Development and Liberalism in Lebanon", *The Middle East Journal*, Vol. 18, No:3, (Summer 1964).

Keleş, Erdoğan, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 43, (2008).

Khoury, Philip, "Syria and Lebanon, 1943-1975", *MERİP Reports*, No:134, (July-August 1984).

Khuri, Fuad I., "The Changing Class Structure in Lebanon", *Middle East Journal*, Vol. 23, No:1, (Winter 1969).

Nasr, Salim, "Backdrop to Civil War: The Crisis of Lebanese Capitalism", *MERİP Reports*, No:73, (December 1978).

Nasr, Salim, "Roots of the Shi'i Movement", *MERİP Reports*, No.133, (June 1985).

Reyhan, Cenk, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S.1, (2006).

Siklawi, Rami, "The Dynamics of Palestinian Political Endurance in Lebanon", *The Middle East Journal*, Vol.64, No:4, (Autumn 2010).

Siklawi, Rami, "The Dynamics of the Amal Movement in Lebanon 1975-90", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 34, No:1, (2012).

Siklawi, Rami, "The Social and Political Identities of the Shi'i Community in Lebanon", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 36, No:4, (Fall 2014).

Siklawi, Rami, "The Palestinian Resistance Movement in Lebanon 1967-82: Survival, Challenges, and Opportunities", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 39, No.2, (Summer 2017).